

Kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja u svjetlu interkonfesionalnosti stećaka (O jednom modelu promjene historijskog pamćenja)

Dubravko Lovrenović
Sarajevo

Za svaki je narod bitno da može sebe dovesti u pitanje, da sebe vidi okom Drugoga. Dakle, snaga je nacije u njezinoj kulturi, u sposobnosti trajne kritičke negacije
(Lasić 2000, 202).

Čiji su stećci?

Teško da bi se na ovo, u duhu etnonacionalizma kasnog XIX. stoljeća postavljeno „katastarsko“ pitanje, našao precizniji odgovor od onog sadržanog u tekstu epitafa datiranog prije 1411. godine, uklesanog na kamenoj stolici, danas smještenoj u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu: *СИ КАМИ НЬ ВАРДА, ЧИ ЛИ Ћ БИО. ЧИ ЛИ Є САДЕ, ЧИ ЛИ НЕЋ[Є] Б[И]ТИ. (СИ КАМИ НЬ ВАРДА, ЧИ ЛИ Ћ БИО, ЧИ ЛИ Ћ САДЕ, ЧИ ЛИ НЕЋ[Є] Б[И]ТИ).*¹ Ne zna se pouzdano čiji je ovaj „kam“ bio, ne zna se čiji je sada (Zemaljski muzej je, prvi put u svojoj povijesti, zatvoren), niti se zna čiji će (institucionalno) biti. Sada je „svačiji“ i „ničiji“. Slično je sa stećcima u cjelini koji, unatoč svim mjerama zaštite, propadaju.

Dug su interdisciplinarni istraživački put (od konca XIX. do početka XXI. st.) morali proći ovi srednjovjekovni nadgrobni spomenici da bi ih se znanstvenom metodom vratilo u njihov izvorni svijet – u srednji vijek: od bogumilizacije, preko srbizacije i kroatizacije do debogumilizacije, desrbizacije i dekroatizacije. Istina, još uvijek ima onih koji, ostajući odani starim, preživjelim konceptima, istrajavaju na tlapnji: „Stećci su naši“² Pitanje njihove etničke i vjerske pripadnosti – kako to pokazuje iscrpan pregled historije historiografije o stećcima – i dalje zaokuplja istraživače. Tako jedna od „arhiviranih“ ur-teorija o „našim“ stećcima – ona o njihovom hrvat-

skom karakteru – nalazi mjesta u znanstvenim publikacijama i udžbenicima povijesti.³ Ovakve, etno-nacionalnim i vjersko-političkim motivima nadahnute teze, odražavaju shvaćanja o „hrvatskoj“ srednjovjekovnoj Bosni, čijim se glavnim kreatorima u historiografiji mogu smatrati Fran Milobar (Dr. Petrinjensis)⁴ i Ivo Pilar (Südländ)⁵, a nastavljačima Josip Horvat⁶, Filip Lukas⁷ i Dominik Mandić⁸ – i tad i sad prominentna imena historijske znanosti.

Polazeći od znanstveno zajamčene interkonfesionalnosti stećaka, ovdje se akcent stavlja na povijesne okolnosti koje su postupak prisvajanja „legitimirale“. Težište je na pitanju kroatizacije bosanskog srednjovjekovlja, čiji su organski dio činili i stećci. Težište je, drugim riječima, na tehnikama promjene historijskog pamćenja: bosanskog u hrvatsko.

Istraživačko polazište: trovrstnost hrvatske kulture: nacionalni identitet – konstruirani identitet

Istraživačku poziciju legitimiram tezom o trovrstnoj pojavnosti hrvatske nacionalne kulture,

³ O tome Semić 2014; Agičić 2003, 144.

⁴ Milobar 1898.

⁵ Pilar 1915; Isti 1917; Isti 1918; Isti 1922; Isti 1927; Südländ 1990.

⁶ Horvat 1939/1989.

⁷ Lukas (1942/1991).

⁸ Mandić 1967.

¹ Vego 1962/I, 40-41.

² Lovrenović 2010, 25-38.

o tri kulturno-civilizacijska podtipa: mediteransko-romanskom, panonsko-srednjoevropskom i balkansko-orijentalnom. Ovu tipologiju historija književnosti predstavlja trima paradigmama: Augustin (Tin) Ujević – Miroslav Krleža – Ivo Andrić.⁹ Njihove preokupacije, teme, način elaboracije, jezik – konačno: stil – koliko god slični, suštinski se međusobno razlikuju. Legitimiranjem i razumijevanjem nacionalnog identiteta ne kao prirodne datosti nego kao proizvoda ideološko-kulturalnih i crkvenih elita, nacionalni identitet konstruirani je identitet podložan dekonstrukciji. Konačno, istraživačko polazište definiram vlastitim skepticizmom u odnosu na integralno hrvatstvo: za razliku od mediteransko-romanske i panonsko-srednjoevropske, balkansko-orijentalna komponenta hrvatske kulture, osim pod NDH (1941–1945), nikad nije bila obuhvaćena političkim pojmom Hrvatske.

Ovdje se postavljaju pitanja: u kakvim je političkim okolnostima kroatizirana balkansko-orijentalna inačica današnje hrvatske kulture? Kako je *bosanskohercegovačko* – povijest, jezik i kultura – postalo *hrvatsko*?

Svoj metodološki postupak temeljim na tipologiji nastanka suvremenih nacionalnih država profesora Metzeltina: 1. Osvješćivanje; 2. Teritorijalizacija; 3. Historizacija; 4. Standardizacija i historizacija jednog nacionalnog jezika; 5. Kanonizacija teksta; 6. Institucionalizacija; 7. Posredovanje; 8. Globalizacija.¹⁰

Pravaštvo, politički katolicizam i perspektiva „matere-zemlje”: osvješćivanje

Ulazak Bosne i Hercegovine u vidokrug hrvatskog protonacionalizma, uspostava redovite crkvene hijerarhije 1881, presađivanje pravaškog (sve) hrvatstva na tlo orijentalnog bh. katoličanstva i koncept političkog katolicizma, ozvaničen na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu održanom u Zagrebu 1900, pratila je kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja. U tim okolnostima zamijenjeno je orijentalno bh. katoličanstvo ideologijom katoličkog hrvatstva, čijim se najdosljednijim pobornikom pokazao nadbiskup

⁹ Lovrenović 1992, 76.

¹⁰ Metzeltin 2012, 17–28.

Josip Stadler. Svojim zahtjevom za vodećom ulogom Crkve i katoličkog episkopata u političkom životu bh. katolika „iznad postojećih stranaka” svrstava se on u integraliste i klerikalno krilo političkoga katolicizma u Europi.¹¹

Do početka XX. st., uz oslonac na filozofiju Jeana Jacquesa Rousseaua, prevladala je u BiH velikohrvatska ideologija Stranke prava, koja je kao cilj postavila hrvatsku državu. Tvorcima te ideologije koja se pozivala na feudalno povijesno pravo i hrvatsku državnost smatraju se Ante Starčević (1823–1896) hrvatski političar, publicist i književnik, i Eugen Kvaternik (1825–1871) političar, pravnik, pisac i revolucionar.¹² Odi-gravši „bitnu ulogu u razvoju osjećajne integracije hrvatskoga naroda”, kao svaka romantična ideologija koja „ne posreduje istinito znanje o raznovrsnosti društvene stvarnosti koja ju je uvjetovala”, sadržavalo je pravaštvo niz iracionalnih elemenata: kod Starčevića kult razuma i odbijanje društvene i političke prakse, kod Kvaternika religiozni misticizam.¹³

U središtu (pre)oblikovanja nacionalnog identiteta u istočno-centralnoj Evropi nalaze se leksikolozi, filolozi i folkloristi.¹⁴ Raskid s drevnom, narodnom poviješću, simultano se odigrava na polju historiografije čiji je zadatak: programirati politiku sjećanja podesnu za funkcionaliziranje u službi ideje da su nacije postojale od uvijek i da ih samo treba probuditi iz stoljetnoga sna.¹⁵ To postaje jasnije ima li se u vidu sadržaj franjevačkih kronika (Lastrića, Benića, Lašvani-na, Bogdanovića i Baltića) i djela prvih franjevačkih povjesničara XIX. st. Jukića i Kneževića, obilježen refleksijom na Bosansko kraljevstvo i doba političke samostalnosti s težnjom njihove restauracije. Ovim književno-historiografskim i političkim diskursom dominira Bosna kao povijesna domovina i jezik.

„Preporodni” diskurs iz korijena mijenja – kroatizira – stoljetni poredak i odnose. Odigrava se „spontano” okupljanje naroda motivirano idejom etničkog kontinuiteta s prednacionalnim identitetom i „ideološki prerađenim povijesnim predodžbama”.¹⁶ „Ali naša slavenska i hrvatska

¹¹ Džaja 2002, 51; Gross 1973, 333.

¹² Džaja 2002, 200, 202.

¹³ Gross 1973, 417, 419, 429.

¹⁴ Smit 2010, 27.

¹⁵ Isto, 38.

¹⁶ Usp. Stančić 2002, 18.

blaga ćud, samo da ne povrijedi drugoga, voljela je zatajiti svoje. Zamela je srce svoje pepelom, ali je ono i pod pepelom tinjalo, da poslije svim žarom progori” – zanosno objašnjava buđenje iz sna „začarane” nacije F. Martinović („Lijepa naša domovino”, Napretkov kalendar za godinu 1911).¹⁷ Vjerski i etnički identitet podliježu drugim kulturnim pravilima uobličavanja unutar novog političkog horizonta. Rađa se novi oblik „grupne narcisoidnosti” – pojava „od najvećeg političkog značenja” – u čijem karakteru samoo-božavanja „leže korijeni fanatizma”.¹⁸

Sukladno „društveno i povijesno uvjetovanim strastima”¹⁹, „otkrivanje” etnohistorije, prvenstveno srednjovjekovne, praćeno je napuštanjem bosanskog i uvođenjem (sve)hrvatskog diskursa, odnosno usuglašavanjem historije s novom političkom normom. Kristalizira se osjećaj zajedničke sudbine u prošlosti, konstruira se i nameće nova svijest o historiji, nacionalna egzistencija institucionalizira se i zatvara u sebe.²⁰ Životna potreba za logističkom potporom historiografije u izgradnji nacionalne države i novog nacionalnog identiteta dovodi do aktiviranja odgovarajućih matrica i stereotipa: cijela se povijest BiH, od doseljenja Slavena u VI/VII. st. kroatizira, evolucionistički, u duhu rasnih teorija, kao što to 1918. operacionalizira Ivo Pilar (Südländ) ili u duhu vječno prisutnog „pranaroda” – hrvatske političke nacije – kako to čini Dominik Mandić.²¹ Nacija postaje „teritorijalna patrija, mesto rođenja i detinjstva, produžetak kućnog ognjišta i doma (...) mesto čovekovih predaka te heroja i kultura iz njegove davnine”.²² Sa svojim simboličko-kulturnim oznakama i etničkim identitetom nacija stupa u političku arenu, s ciljem ostvarivanja „bratstva putem simbola, obreda i ceremonija, koji žive pripadnike zajednice povezuju s mrtvima i palima”.²³

Unutar integralnog hrvatstva konstruirana je ideja o zajedničkoj pripadnosti i domovini, čime i vlastitoj različitosti od drugih. Takvo je shvaćanje uokvireno predodžbom o zajedničkom porijeklu, kako je to i inače bilo svojstveno na-

cionalizmu kasnog XIX. st. koji je izjednačavao pojmove naroda i nacija.²⁴ Tada je rođen hrvatski apologetsko-historijski narativ o povijesnoj državnosti koji je u naše vrijeme završio monologom HDZ-a i „franjoizma”.²⁵

Novi pojam „matere zemlje” označio je početak promjene historijskog gravitacijskog središta bh. katolika – budućih Hrvata – s Hrvatskom i Zagrebom kao novim političkim, crkvenim i kulturnim središtem gdje će biti ispisana njihova nova „kulturna povelja”.²⁶ Trećega dana Prvog katoličkog kongresa, na svečanom banketu, izrekao je Stadler ključnu misao koja će postati političkom idejom vodiljom integralnog katoličkog hrvatstva: „Želim da se što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom”.²⁷ Sintagma o „materi-zemlji” replika je mađarskih aspiracija da se državopravni položaj Hrvatske i Dalmacije u Kraljevini Ugarskoj predstavi kao odnos prema „majci zemlji”.²⁸ Izvorno značenje sintagme o „materi-zemlji” vodi u crkveno područje: katedrala se spominjala kao *ecclesia mater* – crkva-majka jedne dijeceze.²⁹ Bazilika sv. Ivana Lateranskog, službeno crkveno sjedište rimskoga biskupa (pape), kao rimska katedrala najstarija i najvažnija, nosi počasni naslov: *Omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput (majka i glava svih crkava u Rimu i u cijelom svijetu)*.³⁰

Proces kulturološke standardizacije i ujedinjavanja rezultirat će za Bošnjake-katolike značenjskom promjenom pojmova poput „historijske zemlje”, „domovine”, „kulture” i „države” s dalekosežnim, transgeneracijskim preoblikovanjem njihovog političkog i kulturološkog habitusa. „Historijska zemlja” (Bosna i Hercegovina) – područje na kojem se tokom više naraštaja vrši „uzajaman, i blagotvoran, uticaj terena i ljudi”,³¹ postepeno će gubiti svoj izvorni značaj u korist proširene, nacionalne domovine. Bio je to također početak preoblikovanja pojma „političke domovine” koji će, najprije zahvaljujući političarima, historičarima, književnicima, pravnicima

²⁴ Usp. Lucy 2002, 73-75.

²⁵ O tome detaljno: Bellamy 2003, 32-66 i dalje.

²⁶ Usp. Smit 2010, 67.

²⁷ Strecha 1997, 157.

²⁸ Gross 1973, 41.

²⁹ <http://www.themiddleages.net/life/chatedrals.html>: 14. XII. 2013.

³⁰ http://hr.wikipedia.org/wiki/Bazilika_sv_Ivana_Lateranskog: 17. III. 2014.

³¹ Smit 2010, 23.

¹⁷ Brkić 1995, 23.

¹⁸ Fromm 1984, 58-59.

¹⁹ Isto, 65-66.

²⁰ Хлебовчик 1983, 109.

²¹ Südländ 1990; Mandić 1967.

²² Smit 2010, 183.

²³ Isto, 252.

ma, filozofima i raznim propagandistima, zatim putem škola, masovnih medija i knjiga, postati zajednički masama.³² Pod kroatizacijom ili pohrvaćenjem podrazumijeva se pojam „koji opisuje proces kulturološke asimilacije kada osobe nehrvatskog porijekla postanu dobrovoljno ili prisilno Hrvati”.³³ Na povijesnu pozornicu, sa svim svojim patrijarhalnim „rekvizitima”, postavljena je nova predstava: „Nacionalistička drama spasenja”.³⁴ Srednjovjekovno – „Nema spasa izvan Crkve” – prevedeno je u novovjekovno: „Nema spasa izvan Nacije”.

Otkriće „hrvatskog” bosanskog srednjovjekovlja: „od stoljeća sedmog”

Kada je tokom druge polovice XIX. st. BiH pretvorena u poprište srpsko-hrvatskih integracijskih ideologija, u historiografiju o srednjovjekovnoj Bosni uselila se srpskocentrična i kroato-centrična perspektiva. Tada su postavljeni temelji od kojih se kasnije bilo teško odvojiti. Primjer velikog hrvatskog povjesničara Vjekoslava Klaića (1849–1928) o tome rječitro govori. U svome djelu posvećenom zemljopisu i povijesti BiH, objavljenom 1878, on je tadašnje stanovništvo ove zemlje proglasio hrvatskim:

„Premda u Bosni i Hercegovini živi najvećim dielom samo jedan te isti, i to hrvatski narod, to su ipak vjerski, zatim politički i socijalni odnošaji raztrojili ovaj jedini narod na tri naroda: na Turke, Riščane (Vlahe) i Krščane (Latine). Ovi se luče jedini od drugih i sami i od službenih ljudi. U istinu medjutim jesu sva tri tobožnja naroda samo jedan narod, a to svjedoči jezik, mnogi običaji i narodne predaje (tradicije). Svi žitelji slovjenski u Bosni i Hercegovini, bili ma koje vjere, govore jednim jezikom, i to hrvatskim (...) Kao što Bošnjaci i Hercegovci govore istim jezikom hrvatskim, poput ostalih Hrvata, tako su u obće i svojim tjelesnim i duševnim svojstvi srodni jednokrvnoj braći hrvatskoj, koja žive po Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji”.³⁵

³² Kordić 2010, 229.

³³ <http://sh.wikipedia.org/wiki/Kroatizacija>: 2. VII. 2012.

³⁴ Smit 2010, 38.

³⁵ Klaić 1878, 74, 78.

Četiri godine kasnije, u knjizi posvećenoj povijesti srednjovjekovne Bosne, zauzeo je isti autor stav etničke, srpsko-hrvatske, ekvidistance:

„Prema oskudnim izvorom mučno bi bilo osjeći, imaju li se prvobitni slovjenski žitelji Bosne pribrojiti Hrvatima ili Srbima; nu sigurno jest, da je oblast Bosna već od prvoga časa bila na razmeđu življa hrvatskoga i srpskoga. Što je bilo toj oblasti na zapadu i sjeverozapadu, bijaše hrvatsko; a što na iztoku, sjevero- i jugoiztoku, bijaše srpsko. Već ovim položajem njezinim bijaše Bosna označena sudbina za mnoga stoljeća. Čim su se pod imenom hrvatskim i srpskim počele stvarati dvie države i skupljati oko sebe ostale oblasti: obje su države privlačile Bosnu, svaka na svoju stranu”.³⁶ Slika antagonističkih srpsko-hrvatskih političkih odnosa kasnog XIX. st. relocirana je u rani srednji vijek – bosanskohercegovački produženi srednji vijek koji, kao degenerirano srednjovjekovlje, još uvijek traje.

Započeo je srpsko-hrvatski historiografski boj za srednjovjekovnu Bosnu, koji se zatim prenio na političko i ratno polje. Svojoj još nerodenoj nacionalnoj „djeci” historiografija imaginarne Hrvatske nametnula je „neumoljive i okrutne zahteve super-ega”.³⁷

Fran Milobar (Dr. Petrinjensis): „Bosna i hrvatsko državno pravo”: historizacija

Tezu o „hrvatskoj” srednjovjekovnoj Bosni, s polazištem u navodnom „hrvatskom državnom pravu” na Bosnu (i Hercegovinu), među prvima je razradio Fran Milobar (1869–1945), ekonomist, političar i politolog koji je pisao u duhu katoličke socijalne misli.³⁸ Gradeći svoju teoriju na imaginarnim temeljima došao je Milobar do znanstveno neodrživog zaključka da je „okupacija Bosne” od strane Austro-Ugarske temeljena na neotuđivom historijskom pravu. Tome je prethodio „minuciozno” proveden metodološki postupak sa svrhom državno-političke depersonalizacije i dehistorizacije srednjovjekovne Bosne i njezinog pretvaranja u sestrinsku „ekspozituru” ugarsko-hrvatskog feudalno-dinastičkog

³⁶ Klaić 1882, 43.

³⁷ Usp. Frojd 2011, 15.

³⁸ Milobar 1898.

establishmenta. U rekonstrukciji „ab ovo”, dokazujući „kontinuitet veza između Bosne i Hrvatske”, bosanski banovi Borić, Kulin i Ninoslav postali su „podanici ugarsko-hrvatskih kraljeva”, „Bosna nikad nije pripadala Srbiji”, prema Porfirogenitu „hrvatski narod osvojio je i nastanio Dalmaciju, Panoniju i Ilirik”, „Bosna je ležala u sredini Hrvatskog kraljevstva”, hrvatsko pravo na Bosnu prešlo je na ugarske kraljeve, primjerice na Kolomana koji je već kao „Rex Ungarorum” i prije 1102. „imao pravo na Bosnu”, „Bosna je kao najsnažniji banat bila centar Hrvatske”, „bosanski banovi priznavali su vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva samo na temelju pariteta obiju kruna”.³⁹ Redanje ovih pravnih paradoksa u duhu „patriotske hipoteze” biva „okrunjeno” transformacijom Bosne od banovine u kraljevstvo. Autor s jedne strane govori o „velikoj nezavisnosti Bosne”, dok na drugoj tvrdi da su „bosanski banovi dobili kraljevsku titulu, ali su usprkos tome [ostali] prvi vazali hrvatskih kraljeva”.⁴⁰

U tom duhu intepretira Milobar okrunjenje prvog bosanskog kralja Tvrtka I. Kotromanića (1377): „Bosanski kralj Tvrtko bio je izabran za kralja cjelokupne Hrvatske (...)”.⁴¹ Do ovakvog je zaključka autor mogao doći samo zanemarujući ćirilski, odavno objavljen izvorni materijal, koji o Tvrtkovom okrunjenju govori iz druge perspektive: bosanske i srpske. Ono što zamjera „mađarskom patrioti Szalayu”⁴², Milobar i sam čini samo u kroatističkom duhu. Tako su prema njemu Bosanci i njihovi vladari u vrijeme kralja Sigismunda (1387–1437) iskazivali čisto uvjerenje i budnu svijest o njihovoj hrvatskoj nacionalnosti i političkim stvarima.⁴³

Svoju raspravu završava Milobar padom Bosne pod vlast Osmanskoga carstva 1463. Taj događaj prouzročio je, kaže on, „cijepanje hrvatske nacije kao neposredne posljedice osvojenja Bosne”. Nakon pada Bosne „dospio je veći dio hrvatske nacije u interesnu sferu Istoka, dok je drugi dio ostao pri Zapadu”.⁴⁴

Pravaška „hrvatska” srednjovjekovna Bosna dobila je historiografsko utemeljenje.

Ivo Pilar: Bosna i Hercegovina kao „hrvatske zemlje” u hrvatskoj geopolitici: prva kanonizacija teksta

Nakon što je u srpskoj publicistici i historiografiji o Bosni i Hercegovini „patentirana” sintagma „srpske zemlje”, u hrvatski diskurs o BiH, kao pandan, ulazi sintagma „hrvatske zemlje”. Poslije Milobara taj je koncept najdosljednije razradio Ivo Pilar (1874–1933) u studiji „Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija” (Sarajevo, 1918) koju naziva „prvijencem na tom polju u našoj literaturi”.⁴⁵

Suvremenici su puni pohvala na račun Pilara i njegovog multidisciplinarno utemeljenog djela koje ga je u mnogim segmentima nadživjelo.⁴⁶ Pilar se smatra „**rodonačelnik[om], osnivač[em] geopolitike kao znanosti kod Hrvata**”⁴⁷, jednim „od najoštroumnijih hrvatskih političkih mislilaca, koji je vidio daleko unaprijed”.⁴⁸

Sa BiH kao lajtmotivom tragao je Pilar za rješenjem tzv. hrvatskog pitanja isključivo kao državotvornog geopolitičkog problema koji „**u širem smislu** elaborira kao južnoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj (...) a podredno kao problem borbe između Hrvata i Srba za prevlast nad tim južnoslavenskim prostorima”.⁴⁹

Ne zaobilazeći „onaj nesretni provincijalizam, koga se u našem javnom životu ne možemo otreći” definira autor pojam „hrvatskih zemalja”: „Pod ’Hrvatskim zemljama’ razumijemo skup historičko-političkih pokrajina na jugu austro-ugarske monarhije, koje su nekad sačinjavale sastavni dio hrvatske države, u kojima stanuju još danas Hrvati kao pretežni ili barem znatni dio pučanstva. Prema ovoj definiciji spadaju u hrvatske zemlje Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina i Istra.”⁵⁰

Ove zemlje vidi Pilar kao zaokruženu geopolitičku cjelinu unutar samostalne hrvatske države, šire kao kondominij u sastavu Austro-Ugarske monarhije, izvan tzv. trijalističkog rješenja, ili u sklopu Velike Hrvatske bez Srba. Preduvjet svih rješenja predstavljala su dva državotvorna

³⁹ Milobar 1898, 1, 22-23, 24, 36, 46, 60, 81, 124, 155, 160.

⁴⁰ Isto, 182 i dalje.

⁴¹ Isto, 201.

⁴² Isto, 193.

⁴³ Isto, 218.

⁴⁴ Isto, 229 i dalje.

⁴⁵ Pilar 1918, 4.

⁴⁶ Vučić 1995, V-XVIII; Švab 1995, 39-50; Pavešković 1995, 51-57; Jelčić 1995, 58-61.

⁴⁷ Vučić 1995, VI.

⁴⁸ Jelčić 1997, 5.

⁴⁹ Vučić 1995, VI-VII.

⁵⁰ Pilar 1918, 4-5.

zahtjeva: 1. okupljanje hrvatskih zemalja u jednu državu, 2. uspostava suverene hrvatske vlasti. Prvi uvjet smatrao je Pilar ispunjenim činom aneksije BiH 1908. Između jedanaest geostrateških karakteristika Hrvatske izriče Pilar i onu koja se odnosi na BiH: „Presudna uloga Bosne i Hercegovine za opstanak Hrvatske”.⁵¹ Taj aksiom hrvatskog samoodržanja glasi: „Jer politička rastrganost njihovih zemalja onemogućuje Hrvatima u sva tri dijela jednolično se kulturno razvijati, što umanjuje znatno skupni uspjeh njihovog kulturnog nastojanja (...). Na ovaki je način [aneksijom] pristup Bosne i Hercegovine u okvir jedne te iste države sa ostalima hrvatskim zemljama činjenica, sa kojom hrvatska politika u svakom pogledu najozbiljnije računati mora, a naposeb i u pogledu geografsko-političkom (...). Trojednica, da se popularno izrazimo, naliči široko raskrečenoj kobasici (...). Hrvatska, Slavonija i Dalmacija ovakove kakove jesu u današnjem zemljopisnom obliku, nemogu živjeti niti imati ikakove budućnosti, niti u narodnom niti u prometnom pogledu, dok se jaz izmegju raskrečenih krakova ne ispuni prisajedinjenjem Bosne i Hercegovine”.⁵² Političku budućnost Hrvata vezivao je Pilar za opstanak Monarhije: „Mi se zato ne žacamo tvrditi, da nijedan narod u Monarhiji ne ima tolikoga interesa na opstanku Monarhije kao mi Hrvati. Propast Monarhije znači (...) sigurnu propast hrvatskoga naroda.”⁵³

Koliko je bio svjestan složenosti tih ciljeva i nepremostivih regionalnih oprečnosti svjedoče ove njegove riječi: „Hrvati će izgubiti žarište svoje prosvjete i kulture, koje su si nakon dugih dvanaest stoljeća tek u XIX. vijeku stekli. Hrvatska se je politika razila po provincijama, Banovina ima svoje stranke, Dalmacija svoje, Bosna svoje, Istra svoje, svaka provincija vodi politiku na svoju ruku. Provincijalizam pobjegjuje ujedinujuću snagu narodne hrvatske misli (...). Banovina misli drugo o ratu, Dalmacija drugače, Herceg-Bosna drugače”.⁵⁴ To stanje – konstatira autor – povijesno je utemeljeno jer „mlada hrvatska narodna država nije bila u stanju trajno savladati strahovitu ovu prirodnu granicu, niti steći trajnoga upliva u nutrini Herceg-Bosne i za to je evo (...) Bosna od 11. stoljeća poslala svojim samostal-

nim putem i ostala politički sasvim odijeljena od Dalmacije sve do konca devetnajstoga, dotično početka dvadesetoga stoljeća (aneksija)”. Pilar ističe da područje Bosne, „osim južnozapadnoga dijela Hercegovine”, predstavlja „u klimatskom, florističnom, faunističkom i gospodarskom pogledu jedinstvenu formaciju” i da je to „ona geografska baza, koja je iznijela bosanski politički separatizam i bosansku državu koja od 1323. do 1463. ide svojim putem”. Srednjovjekovnu Bosnu razdirao je hercegovački „separatizam” koji „nije ni do danas zamro i naši bosanski političari znali bi gdje koju lijepu o tome pričati”.⁵⁵

Više odijeljenih povijesti, više „urođenih” separatizama i više povijesnih sudbina nastoji Pilar „prisajediniti”, međutim svijet kabinetskih ideja i geopolitička stvarnost nisu se dali uskladiti. Glavni je razlog: „prirodna centrifugalnost” hrvatskih zemalja.⁵⁶ O tome piše: „dosele hrvatske zemlje mogla [je] ujediniti samo rimska imperija”, a sada „je sve ove zemlje opet ujediniła Austro-Ugarska Monarhija (...). Mi dakle tvrdimo da hrvatske zemlje može održati na okupu samo jedna sila, koja je u stanju paralizirati njihovu prirodnu centrifugalnost”. Ovo gledište gradio je Pilar i na pretpostavci da će iz Prvog svjetskog rata kao pobjednice izići „centralne vlasti”.⁵⁷ Tu prazninu u njegovoj geopolitičkoj konstrukciji kasnije nije bilo moguće popuniti starim sadržajem.

Pilarovo polazište o bogumilskom, tj. hrvatskom karakteru srednjovjekovne Bosne „imalo je svoje ishodište u njegovim geopolitičkim razmišljanjima o položaju hrvatskih zemalja u europskoj političkoj konstelaciji u prvim desetljećima XX. stoljeća”.⁵⁸ On je htio ustanoviti „jesu li Bosna i Hercegovina hrvatske ili srbske zemlje”, a bio je uvjeren da će mu „kasnije znanost i budući politički razvoj bezuvjetno morati dati pravo”.⁵⁹

Suštinu ove Pilarove konstrukcije čini teza o „preseljenju” tzv. „hrvatske narodne stranke” iz Hrvatske (X-XII. st.) koja se, poražena od „klerikalno-romanske stranke”, povukla u zabačenu Bosnu i tu, djelovanjem „jednog politički aktivnog narodnog elementa”, postavila temelj „ka-

⁵¹ Vučić 1995, VIII-IX.

⁵² Pilar 1918, 20-21, 25.

⁵³ Pilar 1915, 78.

⁵⁴ Isto, 54-55.

⁵⁵ Pilar 1918, 12-13, 14.

⁵⁶ Isto, 31.

⁵⁷ Pilar 1917, 49.

⁵⁸ Matijević 2006, 69.

⁵⁹ Südländ 1990, 82.

snijem stvaranju bosanske države”.⁶⁰ Nakon toga je „hrvatsko-bosansko plemstvo prešlo naprosto bogumilstvu” iz čega je nastao kobni „raskol” u hrvatstvu: „Posljedica toga bijaše, da se bosanski bogumilski Hrvati sve više otuđivahu od primorskih katolika i da potonji nastupahu ofenzivno prema braći u Bosni, a bosanski Hrvati sad opet sasvim naravno nastojahu, da se osamostale i politički odciepe od primorskih Hrvata, te da područje bosanske Crkve izgrade politički samostalnim područjem”. Tako izvodi Pilar tezu o „hrvatskom podrijetlu Bosne” i bosanskoj državi koja „nije iskonsko stvaranje države jednog osvajačkog plemena, nego tek drugotna tvorevina hrvatskog naroda, koji bijaše u to doba u glavnim obrisima već oblikovan”.⁶¹

Nova promjena vjere – prelaskom s „bogumilstva” na islam nakon 1463. – rezultirala je prema Pilaru trima posljedicama: 1. „podpuno [je] zamrla nacionalna svijest bosanskih Hrvata koji su prešli na islam”; 2. „podpuno bijaše razkinuta svaka veza s njihovom nacionalnom i političkom prošlošću”; 3. „promjenom vjere bogumili ne postadoše samo muslimani s vjeroizpovjednog gledišta, nego također i Osmanlije u političkom smislu”.⁶²

Završilo je to unutarhrvatskom podjelom između islamiziranih i katoličkih Hrvata: „Ovako se Hrvati podijeliše u dva tabora, jedni se borahu za Iztok, a drugi za Zapad izprva na strani Ugarske, a kasnije na strani Austrije i zatirahu se međusobno divlje i biesno, što potjecaaše jednako od vjeroizpovjedne prirode kao i od tvrdoglavog karaktera obih jednorodnih stranaka”.⁶³

Svoje osnovne teze o bosanskome bogumilstvu, sad i pojačane, ponovio je Pilar u jednoj knjižici tiskanoj u Zagrebu 1927. i 1929. Pojavu „bogomilske bosanske crkve” tu je doveo u tijesnu vezu sa propašću „hrvatske državne samostalnosti” po čemu „smo mi Hrvati došli u onu nepovoljnu političku situaciju, u kojoj se nalazimo kroz čitav XIX. vijek a i danas, i od jedne veličine do XII. vijeka postali smo žalosni ostanci jednoga nekoć velikoga naroda”.⁶⁴ Sažimajući svoja zapažanja u sedam tačaka ključnu, četvrtu tačku, formulira ovako: „Politički je bogumilski

raskol bio od najvećeg utjecaja na hrvatsku povijest, jer prvo je stvorio bosansku posebnu državu i bosanski separatizam, a drugo je zaprečio obnovu Hrvatske samostalnosti, koju su Šubići u XIV vijeku tako lijepo započeli (...)”. Svoja razmatranja zaključuje sedmom tačkom: „Kao stvarne posljedice Bogumilstva imaju se smatrati hrvatski negativizam, nesposobnost i manjkajući smisao za privredu i praktičku politiku i manjak životne snage (...)”.⁶⁵

Pilarove historijske preokupacije snažan su kontrapunkt srbizaciji Bosne i Hercegovine. Kao takve nisu mogle izbjeći zamku ideologije, kao što danas ne mogu izdržati znanstvenu kritiku. A budući da BiH u isto vrijeme nije mogla biti i „srpska” i „hrvatska” na cijeni dobiva prepravljajne, bolje reći krivotvorenje povijesti.

Za Pilara se ne može reći da je ciljano prekraja povijest: koristeći se znanstvenim argumentima izvodio je neznanstvene teze želeći ih staviti u službu političkog programa, odnosno izgradnje države kao „socijalnog mehanizma, koji ima štiti, pojačavati i nastavljati životvorne i živobrane funkcije obitelji i naroda”.⁶⁶ On je bio uvjeren da BiH mora biti uključena u hrvatski (geo)politički prostor: „Bosni je suđeno, da si potraži nove putove, a te može naći ne samo iz geopolitičkih nego također iz poviestnih i narodnih razloga, koje sam naveo, samo na strani svoje jednokrvne hrvatske braće. I samo u tom okviru može Bosna živjeti plodonosnim životom”.⁶⁷

Još u Pilarovo vrijeme okolnosti nisu išle na ruku njegovim geopolitičkim zamislima. O tome je zapisao: „Političko stanje je žalosno. Narod se je zasitio politike, najbolji ljudi povlače se sa političkog poprišta. Političke stranke ne pokazuju nikakvog razvitka, sve su nedostatne i sav njihov rad ograničuje se na grčevitu borbu za samoodržanje. Što manje svojim tendencijama i programima odgovaraju narodnim potrebama, to se grčevitije bore za obstanak, to im manje prilike ostaje, da urade što god za narodno dobro”.⁶⁸ Pilar piše 1915, a čitamo to 2014. kao štivo iz jutrošnjih novina!

O uzrocima tog stanja kaže: „Naša je mana, da za naše neuspjehe uvijek krivimo druge i nećemo da uvidimo, da smo im najviše sami krivi.

⁶⁰ Südland 1990, 91.

⁶¹ Isto, 92-93, 94.

⁶² Isto, 102-103.

⁶³ Isto, 103-104.

⁶⁴ Pilar 1927, 69.

⁶⁵ Isto, 71-72.

⁶⁶ Pilar 1922, 88.

⁶⁷ Südland 1990, 105.

⁶⁸ Pilar 1915, 53.

– Krivica naših neuspjeha leži u dvome: naši ljudi nevaljaju, i misli, koje ove ljude vode, takogjer nevaljaju, a rezultat je: neuspjeh na svim poprištima narodnog života”.⁶⁹ I dalje: „Pitanje nastaje sada za nas Hrvate, hoćemo li mi upotrijebiti tu priliku [Prvi svjetski rat], da mutiramo, i da najprije svoj misaoni život poboljšamo i obogatimo, i da s tim misaonim preokretom pokrenemo sve naše tužne prilike na bolje (...). Zar da znamo samo junački ginuti a da nikako nemožemo potrefiti i junački živjeti.”

Pilarove kontradikcije

Odvjetnik, politički mislilac, pravni teoretičar, socijalni psiholog, teoretičar umjetnosti (secesija), geopolitičar i političar, povjesničar i povijesno-politički publicist Ivo Pilar razvio je geopolitički koncept sekularnog hrvatstva. Pilarove geopolitičke teze, međutim, mogle su donekle vrijediti dok se vijorila zastava crno-žute monarhije. Raspadom Austro-Ugarske, u svijetu nacionalnih država, ostali su bh. Hrvati „otočna nacija” – nacija u stalnoj potrazi za dokazivanjem „očinstva”: vlastitom nacionalnom državom. Uostalom, već i prije bilo je jasno, kako kaže sam Pilar, „da ove [geopolitičke] činjenice, premda u pojedinostima poznate, nisu prešle u svijest širih slojeva naše inteligencije, a naposeb nisu nikako dovoljno uvažene od hrvatske politike”.⁷⁰

Pilar nije zagovarao silu kao sredstvo rješenja hrvatskog pitanja, naprotiv bio je humanist svjestan „da je rak rana hrvatskoga narodnoga života, slaboća značaja hrvatskih ljudi (...) da pitanje slabosti značaja nije samo hrvatsko, nego da je naprotiv opće slavensko pitanje”. Zato je poduzeo opsežno istraživanje u namjeri da nađe „pouzdanu filozofsku osnovku” i objašnjenje za „manjak slavenskoga individualizma” u čijem temelju stoji „kolektivistički instinkti”.⁷¹

Pilarove analize kontradiktorne su: dok je na jednoj strani lucidno prepoznao probleme, njihova rješenja, posebno kada je riječ o Bosni i Hercegovini, nisu bila u skladu sa stanjem povijesnih činjenica i mogućnostima što su ih u sebi krile hrvatske zemlje – Hrvatska, Slavonija i Dalmacija – i same stoljećima objekti kolonizacije.

⁶⁹ Isto, 51.

⁷⁰ Pilar 1918, 16.

⁷¹ Pilar 1922, 9, 11-12, 14.

Pokušaj stvaranja novog nacionalnog identiteta predstavljao je, međutim, „političku akciju s političkim poslasticama” uključujući prekranje geopolitičkih karata.⁷² Pri tom taj novi nacionalni identitet nije iskovan u procesu otcjepljenja nego dekolonizacije. I ne htijući, Pilar je sudjelovao u konstruiranju bh. hrvatske „Sfinge”.

Bilo kako bilo, iluzije o hrvatskom karakteru srednjovjekovne Bosne dobile su svoju novu znanstvenu „legitimaciju”, ali na tome nije ostalo: trebalo ih je „institucionalizirati”.

HKD Napredak i kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja: institucionalizacija

Nova nacionalna stremljenja, obilježena brisanjem granice između mitologema i povijesne znanosti, sažima Napretkov „Hrvatski narodni kalendar” – jedno od najutjecajnijih štiva za širenje i popularizaciju katoličkog hrvatstva. Našlo se tu 1911, 1917. i 1927. mjesta za integralno-hrvatska pjesnička domoljubna nadahnuća: Kranjčevićeva („Pred knjigom povijesti roda moga”), Šenoina („Trojedini barjak naš”), kao i za Mihanovićevu „Lijepu našu”.⁷³ Kranjčević slavi baštinu pradjedova, domovinu i slobodu, Šenoa pjeva o vrlinama narodnim u tri boje – bijeloj, crvenoj i plavoj dok Mihanović 1835. tiska stihovanu odu junačkoj zemlji ravnoj i planinskoj nastanjenoj hrvatskim ljudima: zemljoradnicima, stočarima i ratnicima. „Silni gromi, silni udi; - To je naša domovina!” Mihanovićev domoljubni horizont širi se i na Bosnu (Tursku Hrvatsku) kad pjeva: „Magla, što li, Unu skriva? / Ni l’ to našiji jauk turobni?”, i kada poziva na njezino oslobođenje: „Pušku hvataj, sablju paši”.⁷⁴ Tek otkriveno božanstvo Nacije budi emocije „zajednice okrenute samoj sebi, zajednice koja samosvesno veliča samu sebe (...) vrline ’nacionalnog ja’”.⁷⁵ To objašnjava izmjenu koja se desila u zadnjem stihu Mihanovićeve pjesme; umjesto „da svog doma Horvat ljubi” – kako je tekst izvorno tiskan – „da svoj narod Hrvat ljubi”, kako se pjeva danas.⁷⁶

⁷² Smit 2010, 158.

⁷³ Brkić 1995, 17-19, 24-25.

⁷⁴ Stančić 2002, 173.

⁷⁵ Smit 2010, 125.

⁷⁶ Stančić 2002, 52.

Kako je ideja „političke domovine” preformulirana sukladno novoj nacionalnoj dogmi svjedoči Ante Tandarić u tekstu „Naše hrvatsko rodoljublje (Namijenjeno našem narodu)”, tiskanim u Napretkovom kalendaru za godinu 1909: „Ljubav se naša ima da proteže na cijelu našu domovinu. A dokle ta siže? Gdje god se hrvatski govori i hrvatski osjeća, ondje znaj, Hrvate, da je domovina tvoja i u njoj jednokrvna braća tvoja! To je domovina naša u širem smislu. Ako si se recimo rodio u Bosni i Hercegovini, pa dođeš u Hrvatsku, Slavoniju ili u Dalmaciju, Istru, Megjmurje ili na otoke jadranskoga mora, došao si u domovinu svoju; ili te sudbina nanijela u drugi koji predjel, pa ma i na kraj zemlje, ne sumljaj ni časak da ti je i ondje domovina tvoja. To je nekadanja velika kraljevina hrvatska, kojoj je neko vrijeme velikim dijelom pripadala i naša uža domovina Bosna (...) Mi smo svi braća jedne majke Hrvatske, iste krvi i jezika, ali smo se gonjeni raznim udesom jedni od drugih rastavili i zaboravili jedni na druge, te dugo vremena nismo jedni drugih držali za rod nego mi u Bosni i Hercegovini zaboravismo, da imamo istokrvnu braću svoju Hrvate, zaboravismo i ime svoje hrvatsko”.⁷⁷

Ovaj domoljubni zanos i „izmišljena tradicija” daju za pravo Ernestu Renanu koji je davno utvrdio da je „zaboravljanje ili čak krivo razumijevanje povijesti bitan element kod nastanka nacije”.⁷⁸ Takva „priprosta i neizdiferencirana slika povijesti”, posredovana i preko amateranepovjesničara, pustila je u svijesti običnih ljudi dubok korijen prerastajući u snažan motivacijski faktor političkog djelovanja obojenog viktimiističkim diskursom i borbenim sloganom „svetoga samoodržanja”. Kaže se u već citiranom tekstu Ante Tandrića iz 1909: „U svim tim pokrajinama govori se jedan te isti jezik kao i kod nas u Bosni i Hercegovini, pjeva se jedna te ista junačka pjesma kao i kod nas, pjesma patnika Hrvata, koji je na tisuće godina branio domovinu svoju od navala neprijateljskih”. I dalje: „Hrvata nas ima različitih vjera – sve do 3 milijuna – svi smo braća Hrvati ali žali bože nismo se još svi osvijestili! No prosvjeta će za stalno učiniti promjenu, te ćemo se svi kao istokrvna braća dičiti samo jednim narodnim imenom hrvatskim i

ljubiti samo jednu domovinu Hrvatsku”.⁷⁹ Stanje na terenu nije govorilo u prilog ovih optimističkih predviđanja. Samo godinu dana kasnije piše dobar poznavalac bh. prilika: „Katolički seljak za svoju narodnost znatnim dijelom još i nezna”.⁸⁰ Raspon između mogućeg i poželjnog rezultira novim pojmovima: „užom” i „široj” domovinom. U tekstu „Okupacija Bosne prema bilješkama Luke Senjaka i fra Jake Baltića” (Napretkov kalendar za 1938) fra Rastko Drljić piše: „Ove godine navršava se 60 godina od okupacije naše uže domovine Herceg-Bosne”.⁸¹

Ta se borba ujedinjavanja identiteta odvija pod patronatom samoga Boga. Otuda: „Bog i Hrvati”. Centralni su njezini motivi, na jednoj strani obrana vjere, na drugoj sjedinjenje BiH s Hrvatskom. U kalendaru za 1915, u svom „Znamenitom prilogu Hrvatstvu Bosne i Hercegovine”, piše fra Vinko Šalić: „Od vremena okupacije [1463] pa do danas naseljena je Bosna mnogim stranim elementima, a politički kao i Hercegovina još nijesu pridružene onamo kamo spadaju to jest k Hrvatskoj, koje su nekoć upravo maticom bile. Nadajmo se, da će taj cilj Hrvata – pravih, oživotvoriti, pa 'Bog i Hrvati'!”.⁸² Šalić varira biblijsku sliku povijesti o „izabranom narodu”. BiH je metafora egipatskog sužanjstva, Hrvatska je obećana zemlja, „izlazak” u tu zemlju povijesni je cilj, u rukama nacije nalazi se „Mojsijev” štap: još samo da se „otvori more”! „Sagledati se kao potencijalno 'svet narod' znači neraskidivo povezati izabranost s kolektivnim osvećenjem”.⁸³ Varira Šilić također pravašku sliku hrvatske povijesti – pojam „pravi Hèrvat” koji uvodi Starčević i Kvaternikovu predodžbu o povijesnom smislu opstanka hrvatskog naroda koji vidi „u neprekinutu lancu događaja kroz 13 stoljeća”, čija se misija kao izabranog naroda sastoji u spašavanju evropske kršćanske kulture.⁸⁴

Bosanski srednjovjekovni vladari tako postaju hrvatski vladari. Ta sudbina, u Napretkovom kalendaru za 1928, u tekstu koji potpisuje I. A. Milićević, stigla je bana Kulina za kojeg se kaže: „Veliki ban Kulin odista je velika ličnost hrvatske

⁷⁷ Brkić 1995, 31.

⁷⁸ Prema: Kordić 2010, 257.

⁷⁹ Brkić 1995, 31-32.

⁸⁰ Pilar 1910, 34.

⁸¹ Brkić 1995, 265.

⁸² Isto, 71.

⁸³ Smit 2010, 64.

⁸⁴ Gross 1973, 32, 42 i dalje.

prošlosti”.⁸⁵ U Napretkovom kalendaru za 1942. u tekstu pod naslovom „Značenje bosanskog bana i kralja Tvrdka I. u povijesti hrvatskog naroda (Prigodom 550. godišnjice Tvrdkove smrti)”, Ivan Renđeo piše: „U povijesti hrvatskoj je kralj Tvrdko I. nastavljatelj kontinuiteta hrvatske političke ideje i državnosti i rijetko važan i značajan prvoborac i predstavnik rasne aktivnosti i sposobnosti. Danas, kada je uspostavljena i ponovo u život uvedena slobodna i suverena Nezavisna Država Hrvatska, značenje Tvrdka I. izdiže se neobično. On je po svojoj političkoj koncepciji zadnji veliki kralj hrvatski i ideološki preteča moderne Hrvatske”. „Preteče” Tvrdkove su hrvatski kraljevi Tomislav i Petar Krešimir.⁸⁶

U istom kalendaru, za godinu 1932, demonstira to Dragutin Kamber u članku „Vjera bosanskih vladara” gdje kaže: „Iako se svi bosanski vladari nijesu rodili i odgajali kao katolici, oni su vladali kao katolici. A u velikoj većini su i katolici po rođenju”.⁸⁷

Ovaj raskorak prati, inače dokumentarno solidno utemeljen, rad Krunoslava Draganovića pod naslovom „Jedan sudbonosni vijek u povijesti Hrvata katolika Bosne”, objavljen u Napretkovom kalendaru za 1941. Dok se u tekstu govori o „masama katoličkog naroda”, „katolicima”, „katoličkom elementu”, „katolicima u Bosni i Hercegovini”, „kršćanskom narodu”, „katoličkom narodu”, „jakim katoličkim grupama” te „bosanskom katolicizmu”, u zaključak ulaze Hrvati: „Ne treba ni spominjati, od kakve je presudne važnosti po hrvatsku svijest i uopće po Hrvatski narod u Bosni bilo spasavanje i održavanje katolicizma u ovim ispaćenim zemljama”.⁸⁸ U pitanju je, da se poslužim autorovom sintagmom, samo „patriotska hipoteza”.

Duh „patriotske hipoteze”, duh historicizma, kao partikularističkog povratka u prošlost, provlači se kroz tekst Josipa Koprivčevića „O emigraciji katolika iz Bosne” objavljen u Napretkovom kalendaru za 1940: „Da nije bilo ovih velikih emigracija katoličkog pučanstva u Bosni na kraju 17. i početkom 18. vijeka, danas bi bez dvojbe katolički elemenat u Bosni činio apsolutnu većinu pučanstva, a time bi i hrvatska narodna stvar u

Bosni kud i kamo drugačije stajala nego danas”.⁸⁹ Vjerujući u „rađanje, rast, procvat i propadanje naroda i kultura”⁹⁰, pred očima nove, nacionalne povijesti, stalno se nalazi dijagram etničkog rasta i opadanja: opasnost nestanka. Iz popisa stanovništva i etničkih statistika crpi se vječna zabrinutost za kolektivno „ja”. Otuda neposustala očekivanja na vlastitom brojčanom porastu iskazana u članku Krunoslava Draganovića („Iza 50 godina”, Napretkov kalendar za godinu 1929): „Katolici su prvi stup hrvatstva u Bosni i Hercegovini. I ona malica katolika, koji nijesu Hrvatima, biće i to. Pokazuje nam to razvoj prilika novije prošlosti, jamči zajednička vjera, interesi, bliža kultura”.⁹¹ *Nomen est omen* – zato hrvatska nacionalna svijest u BiH svoje povijesno uporište ne nalazi u bosanskom nego u hrvatskom srednjovjekovlju.

Godine 1925. obilježena je tisućugodišnjica kraljevstva hrvatskog, što je svoj odraz našlo u Napretkovom kalendaru, uz obrazloženje da „se često puta predbacuje Hrvatima, da njihova povijest bar u najstarijim vremenima obitavanja u ovim krajevima nije jasno dokumentirana”.⁹² Kako je trasiran put izmjene povijesnog pamćenja kazuje Napretkov kalendar za 1913. U tekstu „Stjepan Tvrtko I.” Stj. Janković piše: „U državopravnom pogledu potpadala je Bosna sve tamo od kralja Tomislava (vladao između 900. i 930. god.), a valjda i prije njega, pod hrvatsku državu, ali je, čini se, imala vazda svoju unutarnju samoupravu sa banovima na čelu. Ovi su prema tome bili klevetnici [kletvenici!] ili vazali hrvatskih vladara, koje su u ratovima morali pomagati svojom vojskom”.⁹³ U citiranom tekstu iz 1942. Ivan Renđeo nastavlja: „U sklopu hrvatskog životnog prostora Bosna je od najstarijih vremena zauzimala važan i značajan položaj. Na tom hrvatskom životnom prostoru (...) naselio se hrvatski narod, – konačno završivši proces svoga naseljavanja oko godine 640. poslije Isusa, prije punih 1300. godina”.⁹⁴

U Napretkovom kalendaru za 1943. – u tekstu naslovljenom: „Starohrvatski crkveni spomenici u Bosni i Hercegovini” – piše Ante Kučan: „Božija Providnost na mjesto ove skromne izložbe

⁸⁵ Brkić 1995, 86.

⁸⁶ Isto, 128-129.

⁸⁷ Isto, 176.

⁸⁸ Isto, 307.

⁸⁹ Isto, 313.

⁹⁰ Smit 2010, 139.

⁹¹ Brkić 1995, 315.

⁹² Isto, 39 i dalje.

⁹³ Isto, 101.

⁹⁴ Isto, 119.

[povodom '1300. godina od pokrštanja Hrvata i veza sa Svetom Stolicom'] baš tada o Uskrsu na veliku obljetnicu Hrvata nadarila je hrvatski narod najvećim darom, što ga može jedan narod doživjeti, ta Božija Providnost dala mu je slobodnu Nezavisnu Državu Hrvatsku. Godine 1938, 1939. i 1940. radio sam sa gosp. Vejsilom Ćurčićem, kustosom sarajevskog muzeja u miru na prikupljanju materijala hrvatske crkvene umjetnosti sa teritorija Bosne i Hercegovine, za namjeravanu izložbu u Zagrebu. Radeći na ovome poslu, upoznao sam se na terenu s mnogo liepih starokršćanskih spomenika, među kojima najljepše mjesto zauzimaju starohrvatski pleterni spomenici. Tih hrvatskih narodnih spomenika, koji najvjernije predočuju autohtonu hrvatsku umjetnost, našli smo priličan broj i ako su tamo slučajni nalazci, jer ih do danas na ovome terenu nije još nitko pobliže istraživao. Na cijelom terenu Bosne i Hercegovine našli smo više sigurnih tragova temelja starohrvatskih crkava. Te temelje treba (istom) pomno prekopati, a u njima će se bez sumnje naći dragocjeni povjesni material starohrvatske umjetnosti (...). O starohrvatskim spomenicima u Bosni i Hercegovini nije doneavno nitko pisao, a iako su ih gdje spominjali nazivali su rimskim i langobardskim (...). Međutim, danas je jasno, da geografski prostor kuda su se prostirali hrvatski spomenici ide cijelom obalom Jadranskog mora, pa Hercegovinom i Bosnom sve do Drine (...). U doba hrvatskih vladara bilo je po Bosni i Hercegovini mnogo crkava čije su dimenzije istina bile malene, ali je njihova unutrašnjost ukrašavana jednom neobično liepom ornamentikom. Karakteristika toga hrvatskog ornamenta jest pletenica ili pleter, a sastavljen je o vrpce koje se međusobno prepliću.⁹⁵

Ove romantične predodžbe o hrvatskom karakteru bosanskog srednjovjekovlja refleksi su pravaške teorije o tzv. „prvobitnoj stečevini” prema kojoj Bosna i Hercegovina od seobe Hrvata potpada pod tu kategoriju. Iz tako formirane slike izvodi se povijesno pravo Hrvata na vlastitu nacionalnu državu XIX. st. koja prema Eugenu Kvaterniku obuhvaća zemlje osvojene u VI. i VII. stoljeću: „od Albanije do noričkih Alpa, od Dunava i Drine do Jadrana”.⁹⁶ Integrirajući „prošlost (tradiciju), sadašnjost (razum) i budućnost

(usavršivost)”, ovaj „etnički historizam” blizak je „kultu književnog medievalizma” koji su, kroz srednjovjekovnu književnost, otkrili „intelektualci svake nastajuće nacije”, naprimjer njemačke, u potrazi za povijesnom pozadinom „nacionalnog statusa”.⁹⁷

Pojam nezavisne države nastoji se iskovati uz oslonac na srednjovjekovnu Hrvatsku. „Žrtvovanje” bosanskog srednjovjekovlja kao identitetsko-simboličkog kapitala, duboko ukorijenjenog i živog ne samo u bosanskoj franjevačkoj pisanoj tradiciji nego i usmenoj predaji bh. katolika tijekom cijele osmanske vladavine, u funkciji je etničkog nacionalizma i učvršćenja novih etničkih korijena u „svetom tlu” nacije. Povijesne predodžbe – u pravilu iskrivljene – odigrale su značajnu ulogu ne samo u oblikovanju rane faze nacionalne svijesti nego su često rezultirale i trajnim političkim posljedicama.⁹⁸

Rođena je nada u novu budućnost stihovanu kod Starčevića – hrvatskog „don Quixotta”: „(...) Ja se nadam da Hrvati Na svoju će nogu stati”.⁹⁹ Zapaljena je vatra novih stremljenja i nadanja, rasplamsava se iluzija vlastite povijesne veličine, iluzija novog početka. Magična privlačnost nacije daje pojedincu „zadovoljavajući odgovor na problem ličnog zaborava”, daruje mu neku mjeru „besmrtnosti” i vjeru u kolektiv, obnavlja mu „dostojanstvo u nacionalnoj regeneraciji”, obećava mu „statusni preokret”, nudi mu „ideal bratstva”.¹⁰⁰ Vjekovi ropstva za nama su – nikad više – kucnuo je „naš” čas. S etnonacionalnom zajednicom – ujedno i religijskom – stapa se osobni identitet.

Ciljevi „etničkog samoopredjeljenja” i izlaska iz kolonijalnog stanja su:

1. stvaranje književne „visoke” kulture u zajednici koja je nije imala;
2. oblikovanje kulturno homogene „organske” nacije;
3. osiguravanje zajednici priznate „domovine” i, po mogućnosti, nezavisne države;
4. pretvaranje pasivne etnije u etnopolitičku zajednicu, u „historijski subjekt”.¹⁰¹

Dostupna samo „posvećenima”, ispisana je i zapečaćena „kulturna povelja” nove politike i

⁹⁷ Smit 2010, 141-144, 153.

⁹⁸ Gross 1973, 41.

⁹⁹ Isto, 129.

¹⁰⁰ Smit 2010, 248-251.

¹⁰¹ Isto, 198.

⁹⁵ Isto, 153-154.

⁹⁶ Gross 1973, 45-46.

novi program povijesne memorije sa centralnim mitologemom o zajedničkom porijeklu, borbenim osjećanjem solidarnosti i povezanosti s novom, zajedničkom domovinom. To proizvodi promjenu kulturnog identiteta i dubinsku promjenu kulturne sadržine uz „stratešku” manipulativnost „etničkih sentimentata”.¹⁰² Rađa se novi vokabular, stasaju pojmovi primjereni novoj etnohistoriji i njezinoj teritorijaliziranoj zajednici. Želimo biti „novi”, biti „drukčiji”, novi „mi”. Čuvarima „nove” povijesne tradicije, „etničke isključivosti” i „svetosti etničkog izbora” postaju svećenici, pisari i pjesnici.¹⁰³ Kao dugotrajna posljedica brzopoteznog odbacivanja nasljeđa rađaju se i gomilaju problemi kulturnog i političkog identiteta koji će urasti u budućnost.

Standardizacija i historizacija jednog nacionalnog jezika

Uz povijest, među ključne pojmove (n)ovog etnonacionalizma dolazi jezik. S množine akcent se stavlja na jedninu: jednu historiju i jedan jezik – novu historiju i novi jezik. Taj se proces odvija pod nacionalističkim načelom: *cuius regio, eius lingua*.¹⁰⁴ Zato dotadašnje ime za jezik – bosanski – kako je u XV. stoljeću, a i kasnije sve do pojave i afirmacije nacionalnih pokreta najčešće nazivan jezik domaćeg stanovništva, postaje poljem nadmetanja s političkom pozadinom. Nakon što su prvih godina austrougarske okupacije za nastavni jezik u školama korišteni različiti nazivi – „hrvatski jezik”, „zemaljski jezik”, „bosanski zemaljski jezik”, „zemaljski jezik (hrvatski, srpski)”, „srpsko-hrvatski jezik” i „hrvatsko srpski jezik” – ustalio se u Kállayevo vrijeme kao službeni naziv „bosanski jezik”. Kasnije je konfesionalnim i privatnim školama ostavljeno pravo upotrebe i drugih oznaka. Slična nadmetanja pratila su raspravu o upotrebi ćirilicnog i latiničnog pisma. S novim političkim kursom Stephana Buriána, praćenim naredbom Zemaljske vlade od 4. X. 1907, uveden je novi službeni naziv za jezik: srpsko-hrvatski. Odmah po njegovom otvaranju jezično pitanje postavljeno je sredinom 1910. u Bosanskohercegovačkom saboru. Predstavnici Srpskog poslaničkog kluba i Hrvat-

ske narodne zajednice ostvarili su tada sporazum o ravnopravnosti naziva za jezik koji su Srbi zvali srpskim, a Hrvati hrvatskim.¹⁰⁵ Za razliku od Srba koji su ga rezolutno odbili, katolici su se u početku, osim grupe okupljene oko *Glasa Hercegovca*, uglavnom pomirili s nazivom „bosanski jezik,” ali je s jačanjem hrvatskog nacionalnog programa narastao i njihov otpor.¹⁰⁶

Raspravljajući 1912. o Zemaljskom saboru narodni zastupnik V. Jelavić pitanje jezika predstavio je kao jednu od „nekoliko narodnosnih zaštitnih mjera”. I dalje: „Svakako jedna od glavnih tih mjera bila bi zavedenje hrvatskog jezika kao jedinog službenog jezika u cjelokupnoj zemaljskoj upravi i poimenice na zemaljskim željeznicama. Pitanje o službenom hrv. jeziku je za nas pitanje narodnog opstanka”. O jezičnom pitanju na sjednici Sabora 25. II. 1911. predsjednik HKU Josip Vančaš rekao je: „(...) jezik naš, koji vi [Srbi] nazivate srpskim, a mi Hrvati hrvatskim, zaista je jedan jezik”.¹⁰⁷ Školski je to primjer srednjoeuropskog modela nacionalne ideologije, nadahnut njemačkim ranim nacionalizmom, s jezikom kao centralnim pojmom nacionalne individualnosti.¹⁰⁸ U odnosu na zapadni model formiranja nacije koji se odvija ritmom: država – jezik – nacija, ocrtava se model nastanka nacije na području istočno-centralne Europe: jezik – nacija – država.¹⁰⁹ I ovdje se, međutim, ukazuju različita povijesna iskustva. Dok je u mađarskom slučaju prevagu odnijelo načelo „plemičke državnosti” sa zahtjevom za bezuvjetnom dominacijom mađarskog jezika, u srpskom je slučaju presudno bilo herderovsko „prirodno pravo” epohe romantizma s pozivom na pretke, porijeklo, autohtonost nacija te prava kulture i jezika. Različiti uvjeti postojanja države i nacije proizveli su razlike u jezičnim programima istočne i zapadne Evrope.¹¹⁰

Otuda je, umjesto osmišljene jezične politike i jezičnog planiranja, na sceni u BiH bila (i ostala) isključivo borba za ime jezika. Simbolična funkcija jezika srasla s pitanjem kolektivnog identite-

¹⁰² Isto, 46-47.

¹⁰³ Isto, 50, 53, 199.

¹⁰⁴ Usp. Gellner 1998, 65.

¹⁰⁵ Краљачић 1983, 161; Juzbašić 1999, 11-13, 15, 18-19, 27, 59, 64.

¹⁰⁶ Краљачић 1983, 170.

¹⁰⁷ Juzbašić 1999, 81.

¹⁰⁸ Stančić 2002, 51.

¹⁰⁹ Хлебобчик 1983, 107-108.

¹¹⁰ Сзели 1983, 90, 92.

ta zasjenila je njegovu komunikacijsku ulogu.¹¹¹ „Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850-2000)”,¹¹² naslov je knjige koja dokumentirano razotkriva kontinuiranu kampanju za kulturno „buđenje” i standardizaciju jezika kojom se nastojalo (i još uvijek se nastoji) pokoriti kulturne i jezične duše nacionalnih podanika: naučiti ih da govore „nacionalno”. Odvija se to u kontekstu nikad do kraja usklađenog kulturnog, duhovnog i političkog ambijenta. Stanje današnje – kao jezična „politika samoootuđenja” i „standardizacija kao samootuđivanje” – dodatno osvjetljava „unazađivanje kulture i naroda u čije se ime sve to radi”. Mala je, bolje reći nikakva, mogućnost „da se vlastitim snagama poradi na specifičnoj, bosanskohercegovačkoj standardizaciji hrvatskoga jezika”.¹¹³ Preživjelo je shvaćanje jezika iz epohe ranoga nacionalizma kao suštinske odrednice nacije, iako je riječ samo o „aproximaciji”: razlikovnoj odrednici prema drugim nacijama.¹¹⁴

Te konstrukcije, u trokutu: *jezik, nacija, Hrvati*, dekonstruirane su od nekih autora¹¹⁵ – marginaliziranih i izopćenih od etnolingvisti/kroatista. O reakciji na „desakralizaciju” tabua Freud kaže: „Tek ako se prekršaj tabua nije spontano osvetio na prekršitelju, tada se kod divljaka budi kolektivno osećanje da su svi ugroženi zbog prestupnika i žure se da sami ispune izostalu kaznu (...) Strah od zaraznog primera, od iskušenja podražavanja, dakle, ovde igra ulogu zarazne prirode tabua (...) To je jedan od osnovnih principa ljudskog kaznenog poretka, on ima za pretpostavku, što je jamačno ispravno, istovetnost zabranjenih podsticaja kod prestupnika kao i kod društva koje se sveti”.¹¹⁶

Na etnosceni je nacionalizam „posredovan kulturom”.¹¹⁷ Hrvatski nacionalizam u BiH obilježila su dva nastojanja: jedno hranjeno brigom za opstanak zajednice, njezine kulture, tradicije i jezika, i drugo pokretano motivom sjedinjenja s „maticom”.¹¹⁸ Problem s kulturom ogleda se u njezinoj preskriptivnoj naravi, politički cilj sje-

dinjenja s „maticom” ostao je utemeljen na mitološkim, a ne na znanstvenim i realpolitičkim premisama.

Druga kanonizacija teksta: *Kultura Hrvata kroz 1000 godina i Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*

Jednom ustoličena i ukoričena, u kroatiziranom političkom ozračju, shvaćanja o hrvatskom karakteru bosanskog srednjovjekovlja svoje su mjesto našla u monumentalnom dvotomnom sintetskom djelu *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* Josipa Horvata (1896–1968), objavljenom u Zagrebu 1939. i 1942. – zatim kao reprint 1980. Horvatov pogled na srednjovjekovnu Bosnu odražavaju sljedeće tvrdnje:

– „Čim je klonula domaća kraljevska vlast u Hrvatskoj, Bosna počinje živjeti samostalnim državnim životom.”

– „Za hrvatskih dinasta Bosna je dominij hrvatske države. Narod istoga podrijetla ima isti društveni sustav, plemensko uređenje, iste tradicije, jednaka vjerovanja.”

– „Sudar zapadnjaštva i hrvatstva odigravao se u duhu vremena prvenstveno na vjerskom području (...) Pacta conventa završno su poglavlje te borbe u užoj Hrvatskoj. Borba koja se rasplamsala na kulturnom pitanju završena je političkim kompromisom. Ali kulturni spor ostaje, samo se povlači sad na manje pristupačan teren Bosne, gdje zbog lokalnih prilika dobiva i novo obilježje, ali i golem politički i kulturni zamašaj.”

– „Rimska crkva upravo ugarskim kraljevima namjenjuje zadaću da vode križarske vojne protiv hrvatsko-bosanskih heretika (...)”

– Bosanska crkva (biskupija) služi se „hrvatskim bogoslužjem”, dok „su se u Bosnu sklonili i mnogi svećenici i pristaše hrvatskog bogoslužja (...)”

– „Puk je živio dalje po svome i u Bosni i u ostalim hrvatskim krajevima.”

– „Isto ono shvaćanje, koje prožima staro hrvatsko pravo, izražava se krepkom jednostavnošću i ovdje [u govoru natpisa na stećcima]: spoznaja i svijest o povezanosti plemenitog čovjeka, pripadnika starog plemena, sa svojom zemljom (...)”

¹¹¹ Usp. Lovrenović 2012, 273.

¹¹² Šipka 2001.

¹¹³ Lovrenović 2012, 271-279.

¹¹⁴ Stančić 2002, 39.

¹¹⁵ Škiljan 2002; Kordić 2010.

¹¹⁶ Frojd 2011, 222-223.

¹¹⁷ Usp. Gellner 1998, 106.

¹¹⁸ Cvitković 2006, 185.

– „Politička granica, nastala god. 1463, razara kulturno jedinstvo Hrvata (...) Hrvatski ljudi u osvojenoj Bosni dolaze pod utjecaj islamske kulture, u Dalmatinskoj Hrvatskoj dobiva premoć talijanski kulturni utjecaj, a gornja Hrvatska s političkom ovisnošću o srednjoj Evropi postupno će odanle crpsti i kulturne poticaje (...) Od svog dolaska na jug do pada Bosne Hrvati se otmaju utjecajima i Zapada i Istoka, bore se za svoju političku i kulturnu samobitnost”.¹¹⁹

Čak ni ovako kroatizirano bosansko srednjovjekovlje bitno ne umanjuje tadašnju, čak ni današnju ukupnu znanstvenu vrijednost ovog djela autora enciklopedijskog obrazovanja. Time je veći paradoks kroatizacije srednjovjekovne Bosne.

Dvadesetih godina XX. stoljeća počinje se u radovima Milana Šufflaya (1879–1931), historičara i albanologa svjetskih razmjera, pripadnika Hrvatske stranke prava, ocrtavati mitologem o civilizacijskoj (hrvatsko-srpskoj) granici na Drini, pedesetih godina istoga stoljeća konačno zakružen u krugovima ustaške emigracije.¹²⁰

Kroatofilno shvaćena povijest BiH „kanonizirana” je kolektivnim sintetskim djelom – *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.* – tiskanom u Sarajevu 1942. u izdanju HKD Napredak.¹²¹ Bez obzira na njezine pozitivne strane, prije svega prikaz političke povijesti Marka Perojevića, jedna neznanstvena ideja već je kroz naslov dobila pokriće u vidu prominentnih imena historijske znanosti prerastajući u stereotip – *znanstveni pojam za neznanstveni stav* (Lovrenović, 2006, 587).

U poglavlju pod naslovom „Bosna i Hercegovina u geopolitičkom pogledu” najdalje je u pravcu kroatizacije srednjovjekovne Bosne otišao Filip Lukas (1871–1958) geograf, geopolitičar, univerzitetski profesor, kulturni djelatnik i intelektualac starčevićanske orijentacije, dugogodišnji predsjednik Matice hrvatske.¹²² Iako u popisu literature ne navodi njegova djela, Lukasove geopolitičke opservacije sadržajno i konceptijski naslanjaju se na Pilarove teze. Pritom je došlo do miješanja i preklapanja dvaju nespojivih metodoloških postupaka: jednog, koji srednjovjekov-

nu Bosnu geopolitički smješta u *prijelaznu zonu* evropske kulture, što je kompatibilno sa suvremenom historijskom znanošću, i drugoga koji, u duhu rasne teorije, autistički tipuje na hrvatski karakter srednjovjekovne bosanske povijesti. Slično Horvatu: jedno potire drugo.

Ilustrirat ću to s nekoliko primjera:

– „Borba čovjeka s prirodom, njihovo međusobno prožimanje, formiranje rase, naroda i države u prostoru i njihovo postepeno razvijanje u nove forme – to je povijest u smislu geopolitike.”

– „Svakako dijelovi hrvatskoga naroda u Bosni, bili oni katolici ili muslimani, predstavljaju uz ostalo stanovništvo Dinarskog bloka još i danas u rasi i jeziku najbolje očuvanu jezgru hrvatskoga naroda”.

– Pojavu Crkve bosanske autor dovodi u vezu s karakternim crtama Hrvata određenim njihovim „konservativizmom i puritanizmom”.

– „Hrvatskoslavonsko međurječje je na neki način produženje bosanskog prostora. Ako se još tome pridoda najvažniji momenat, da u Bosni kao i u Slavoniji žive dijelovi istoga hrvatskoga naroda, pa da je stanovništvo tako etnički jedno, onda još više iskače spojna snaga rijeke Save u razvoju hrvatskoga naroda i njegove države”.

– „Nemoguće je dalje, da bi se mogla kasnije stvoriti nezavisna hrvatska država od mora do Drave i od mora do Drine, kako se u spomenicima iz doba hrvatskih vladara spominje, a da nije u njoj bio uklopljen i bosanski prostor”.

– „Ostaje još da se nešto kaže pri zaključku ovoga razlaganja: je li Bosna, uredivši svoju vlastitu državu, time stvorila nešto novo, ili je ta država bila nastavak stare hrvatske države na jednom dijelu cjelokupnoga hrvatskog prostora? (...) Dakle ne samo da se Bosna organizirala pod imenom bana, isključivo hrvatske ustanove, već su još i prvi banovi bili iz ondašnje Hrvatske, a sve su to dokazi, da su postojale tijesne državne, narodne i krvne veze između Bosne i ostalih česti bivše hrvatske nezavisne države (...) Bosanski prostor se nalazi u okviru cjelovitoga autonomnog hrvatskog prostora (...): zemlja, krv i tradicija vezale Bosnu s ostalim hrvatskim zemljama”.

– „Stjepan Tvrtko I. je preuzeo ne samo tradicijom i duhom ideale hrvatske narodne stranke, već ih je naslijedio i krvnom baštinom” (...). On je „bio i stvarni i formalni vladar, te uzeo za vladarski naslov ime kralja, koji su naslov prije nje-

¹¹⁹ Horvat 1980, 177, 179, 181-182, 186, 191, 219-220.

¹²⁰ Goldstein, 2003, 109 i dalje.

¹²¹ Knjiga je pod naslovom *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.* u izdanju HKD Napredak ponovo objavljena u Sarajevu 1991.

¹²² Goldstein 2003, 115.

ga nosili i svi hrvatski vladari. Pače, on je Bosnu učinio središtem hrvatskih težnja u doba velikog pokreta hrvatskih velikaša protiv jedinstva ugarsko-hrvatske zajednice”.

– „Bosna, osamostalivši se, nije izišla iz okvira hrvatske države, već se pače u njoj nezavisna hrvatska država spasila i očuvala sve do propasti Bosne (...) Bosna je sada, kao što je i prije bila, centralna zemlja među hrvatskim zemljama, pa se taj njezin geopolitički smještaj nije ničim izmijenio”.¹²³

U sličnom tonu kroatizirao je Ćiro Truhelka bosanske i humske nadgrobne spomenike stečke predstavljajući ih kao izraz jedne „skroz nacionalne umjetnosti” s izvorištem u „starohrvatskoj umjetnosti”.¹²⁴ Ova teorija u naše vrijeme dobiva nove pristalice.¹²⁵

Ta stremljenja slijedi Vladimir Vrana u svojoj prilogu „Književna nastojanja u sredovječnoj Bosni”. Uza sve ostale, znanstveno još uvijek validne opservacije, autor je svoj tekst znanstveno degradirao korištenjem termina „jugoistočne hrvatske zemlje”, „hrvatske zemlje”, „hrvatska ćirilica” koju poistovjećuje s kasnijim tzv. „begovskim pismom” „bosanska i hercegovačka Hrvatska”, ubrajanjem bosanskih rukopisa poput Nikoljskog evanđelja u „hrvatske ćirilske rukopise”, dok je za Radosavov rukopis ustvrdio da se „približava hrvatskim ćirilskim svjetovnim spomenicima polovice XV. stoljeća”, konačno: pretvaranjem bosanskih u „hrvatske ćirilske tekstove crkvenog sadržaja”.¹²⁶ Identično je s tekstom Mate Tentora koji srednjovjekovnu Bosnu pribraja u „teritoriju bosanske Hrvatske” dok „u krajevima današnje Bosne, koji su pripadali hrvatskoj državi, ima ona poznata glagoljica naših vrijednih glagoljaša”.¹²⁷ U tekstu naslovljenom „Bosna i Hercegovina od seobe naroda do XII. stoljeća” ovaj obrazac – osnažen mitologemom o „granici na Drini” – primjenjuje Oton Knezović.¹²⁸

Bosna i Hercegovina i srednjovjekovna Bosna u geopolitičkoj koncepciji i obrazovnom sistemu NDH (1941–1945)

Računajući s diskriminirajućim rasnim zakonima, bila je unutrašnja podjela NDH izvršena po županijama kao hrvatskom povijesnom sustavu, odnosno *velikim župama* nazvanim prema imenima upravnih jedinica iz vremena srednjovjekovnog Hrvatskog i Bosanskog kraljevstva. Od ukupno 22 velike župe uspostavljene u NDH, 12 se prostiralo Bosnom i Hercegovinom, dok se 7 župskih sjedišta nalazilo na njezinu teritoriju: Velika župa Hum sa sjedištem u Mostaru, Velika župa Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću, Velika župa Lašva i Glaž sa sjedištem u Travniku, Velika župa Pliva i Rama sa sjedištem u Jajcu, Velika župa Sana i Luka sa sjedištem u Banjoj Luci, Velika župa Usora i Soli sa sjedištem u Tuzli i Velika župa Vrhbosna sa sjedištem u Sarajevu.¹²⁹ Ovakvo izvedena upravna podjela trebala je otkloniti podvojenost između Hrvatske i BiH i učvrstiti jedinstvo hrvatskog državnog i nacionalnog prostora.¹³⁰ U konačnici vodilo je to brisanju imena Bosne i Hercegovine, također i Sandžaka, kao Pavelićeve trajne preokupacije.¹³¹ Takva sudbina stigla je područje Bosanske krajine koja se neposredno nakon učvršćenja režima NDH počela nazivati „Hrvatska krajina”.¹³²

Sam je Pavelić u prvom broju „Spremnosti” od 1. III. 1942. („Pojam Bosne kroz stoljeća”), promovirao hrvatski karakter bosanskog srednjovjekovlja kao središnjeg pojma Hrvatske države i ponovnu uspostavu hrvatskog suvereniteta nad Bosnom.¹³³ Time je ponovio stajališta iznesena jula 1938. o Bosni „koja je svojedobno otrgnuta od Hrvatske, i koja opet mora postati središte hrvatske države”.¹³⁴ U raspravi iz 1936. pod naslovom *Die kroatische Frage* dokazivao je Pavelić gotsko „podrijetlo” Hrvata, da bi isti spis, preveden na hrvatski jezik pod naslovom *Dr. Ante Pavelić je riješio hrvatsko pitanje*, bio štam-

¹²³ Lukas 1991, 41, 46, 57, 62, 66, 68-69, 71, 76.

¹²⁴ Truhelka 1991, 629, 636-637.

¹²⁵ Semić 2014.

¹²⁶ Vrana 1991, 800-801, 809, 819.

¹²⁷ Tentor 1991, 827.

¹²⁸ Goldstein 2003, 118.

¹²⁹ Gladanac 2012, 12.

¹³⁰ Matković 1994, 70.

¹³¹ Jelić-Butić 1973, 48.

¹³² Mišković 1973, 72.

¹³³ Redžić 1998, 143.

¹³⁴ Dizdar 2002, 43.

pan 1942.¹³⁵ „Logiku” ovog političkog podzemlja koristio je župnik i kotarski povjerenik u Doboju, dr. Dragutin Kamber, predlažući Paveliću da Jajce, nekadašnji kraljevski stolni grad, pretvori u kraljevsku rezidenciju.¹³⁶

Za razliku od ustaške propagande koja je i prije uspostave NDH, kao neki hrvatski povijesni fetiš, Bosnu i Hercegovinu držala u vlastitom fokusu, i koja je toj temi dala neslućene mitološke dimenzije, historijski trezven sud o odnosu Hrvatske, NDH i BiH donosi septembra 1942. zapovjednik Druge talijanske armije Mario Rota. U pismu upućenom Ministarstvu vanjskih poslova on kaže:

„(...) treba da priznamo da je Hrvatska, takva kakva je danas u velikoj mjeri minirana po pitanju etničkog sastava zbog priključenja Bosne i Hercegovine, jer ta oblast nema ništa zajedničkog sa Hrvatskom u pravom smislu te riječi i pretežno je naseljena Srbima pravoslavicima i muslimanima (...). Bosna i Hercegovina nemaju nikakve veze sa Hrvatskom, od koje ih dijeli široko korito Save i to ne samo fizički jer dok se u Hrvatskoj osjeća istorijsko-kulturni uticaj Beča, Bosna i Hercegovina svojim navikama, običajima, nošnjama i načinu života odražavaju bitni vizantijski uticaj, kao i uticaj duge otomanske vladavine. Bosna je šarolika, tipično balkanska oblast, koja može da bude sve, sem hrvatska”¹³⁷

Roatina ocjena autentičan je presjek jednog povijesnog stanja koje se, podržano pseudoznanstvenim tehnikama i terorom, nastojalo izmijeniti.

Kvaziznanstvena argumentacija, legitimirana prestižnim imenima povijesne znanosti, uz njegovanje kulta poglavnikove ličnosti, obilato je zastupljena u udžbeničkoj literaturi velike župe Vrhbosne izrađene u „hrvatskom i ustaškom duhu” kao „neobhodno nužno za izpravnu nabrazbu hrvatske mladeži i nove hrvatske inteligencije”. Njihova minuciozna analiza otkriva „katalog” već etabliranih velikohrvatskih mitologema o BiH:

- Rijeka Drina – civilizacijska granica dvaju svjetova u kontekstu *nacionalno-ideološke topografije* uz uključivanje Drine u tekst hrvatske himne;
- Hrvati – predziđe Zapada/Evrope;

– Iransko/gotsko porijeklo Hrvata uz poricanje slavenstva;

– Višestoljetni kontinuitet hrvatske državnosti kao faktor legitimizacije NDH;

– Bosna – tijelo i srce NDH.

U tako koncipiranoj povijesti mjesto nalazi *Hrvatska banovina Bosna*, čitanke (za razrede I-IV) nose naslove *Moj dom*, *Moj zavičaj*, *Moja domovina* i *Za dom spremni*, osnovnim odgojno-obrazovnim načelima proglašeni su „rad, red i posluš”, Hrvati su postali narod koji pripada zapadnoj kulturi i civilizaciji, „hrvatsko državno pravo” obuhvaća BiH, što znači da se proteže i na srednjovjekovnu Bosnu, u proglašenju Tvrtka I. Kotromanića kraljem ogleda se prijenos hrvatske državnosti na Bosnu „koja postaje središtem velike hrvatske države”, asocijaciju na ustaške ciljeve i poglavnikove uspjehe trebao je pobuditi prikaz Tvrtkove politike da „sve hrvatske zemlje od Drine do Jadranskoga mora i od Drave do Kotora ujedini u slobodnu i nezavisnu Hrvatsku Državu, kojoj bi Bosna bila središte”, Bosna se osamostalila iz okvira hrvatske države da bi „hrvatska državnost nastavila živjeti kroz postojanje druge hrvatske srednjovjekovne države, Kraljevstva bosanskog”, stanovnici srednjovjekovne Bosne bili su Hrvati koji su se dijelili na *katolike* i *bogumile*, Tvrtko I. je „Hrvat po krvi i katolik kroz cijeli svoj život”, „Bosansko-hercegovačke planine” postale su „Planine središnje Hrvatske”¹³⁸

Pravaške teze Frana Milobara, Ive Pilara, Filipa Lukasa i Josipa Horvata o hrvatskom karakteru srednjovjekovne Bosne ukoričene su u školske udžbenike.

Time je do punog izražaja došao monološki karakter Starčevićeve političke misli čija je uloga „u formiranju hrvatske monološke svijesti” nezabilazna. Njegov „monolog [je] bio najpotpuniji odgovor na potrebu za identitetom. Kao svaki povijesni monolog i ovaj je imao antitetičke posljedice; očvrstnuo je samosvijest, ali je monologu – kao obliku društvenog i političkog ponašanja – dao gotovo apsolutnu vrijednost. Tu je izvor naših budućih monologa, naših autokratizama i apsolutizama”, našega „verbalnog terorizma”¹³⁹ Starčevićev „tabu i fetiš” bila je i ostala Nezavisna hrvatska država, pojmovima slobode i drža-

¹³⁵ Gladanac 2012, 126, nap. 464.

¹³⁶ Čampara-Kovač 2010, 153.

¹³⁷ Citirano prema: Brčić 1973, 456.

¹³⁸ Gladanac 2012, 7, 108-109-110, 112, 116-118, 126, 135-136, 143, 145.

¹³⁹ Lasić 2000, 292-293, 295.

ve dao je sinonimno značenje. Njegov monolog nije nastao u vakuumu, naprotiv on je „rezultat i komponenta monološkog okruženja”. On je, međutim, *upao u nerješivu kontradikciju: nužnost akcije koju traži ideal vs nemogućnost akcije ako se želi biti dosljedno vjeran idealu*. „Posljedice Starčevićeva 'monološkog radikalizma' osjećaju se do danas [...]: politički ideal kao totalitet. Život u tom idealu i žrtvovanje za njega kao najviši oblik moralnosti. Ova se misao prenosila iz generacije u generaciju, djelujući i na one koji su bili na suprotnoj obali” poput Komunističke partije.¹⁴⁰

„Hrvatsko” bosansko srednjovjekovlje u enciklopedijama, leksikonima i udžbenicima povijesti: posredovanje

Oslonjeni na važeća enciklopedijska izdanja kao sume znanja i ono što o bh. Hrvatima tamo (ne) piše suočeni smo s paradoksom: da jedan povijesni „entitet” prisutan u BiH trinaest stoljeća sve do ove godine nije imao svoju enciklopedijski verificiranu obradu. *Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine*, u izdanju Hrvatskog leksikografskog instituta iz Mostara, prekinula je tu šutnju i bh. Hrvate uvrstila među ostale natuknice. Srž objašnjenja ove pojave sadržana je u samom nacionalnom imenu bh. Hrvata poznatom od kraja XIX. i početka XX. stoljeća. O nečemu što prije ove nacionalne (re)nominacije nije postojalo, slijedom logike nacionalne povijesti, nije se moglo a ni trebalo pisati. Ako je u međuvremenu taj „misteriozni” pojam pretvoren u „etnografski spomenik”, to ne isključuje pitanje: Što je bilo s bh. „Hrvatima” prije nego što su postali Hrvati?

Enciklopedijske obrade natuknice „Hrvati” zakonomjerno počivaju na manje-više istim načelima – kronološki: od doseljenja Hrvata u jugoistočnu Evropu početkom VII. st. do zbacivanja jarma tuđinskih režima u XIX/XX. st., te jugoslavenskog razdoblja – sadržajno: narativno-pozitivističkom prezentacijom političke i kulturne povijesti naroda/nacije počevši od etimološkoga odgonetanja imena „Hrvat”.¹⁴¹ Najnoviji prikazi iste tematike uključuju samostalnu državu Hrvatsku koja se, nakon provedenog referenduma

(19. V. 1991), izdvojila iz jugoslavenske federacije (8. X. 1991). U sklopu iste natuknice obrađeni su pojmovi: iseljništvo, jezik, književnost, romantizam, filozofija, kazalište, glazba (srednji vijek, renesansa, barok, klasicizam, romantizam), film i novinstvo.¹⁴² Uza sve njihove pozitivne strane, manjkavosti takvih prikaza očite su, jer su utemeljeni na *monumentalnoj historiji* koja slavi velike ličnosti, događaje, bitke, narodni jezik i književnost, topose kolektivnog stradanja i predziđa, koja osvjetljava trnovitu stazu prema naciji – *panaceji* povijesti: mitskom čudotvornom lijeku za sve bolesti. Drugim riječima, cijela povijest ovdje je podređena naciji i nacionalnom. Nacija u tom diskursu iz tame povijesti izranja kao njezin unaprijed programiran „eshatološki” proizvod, dok cijela ranija povijest postaje „prapovijest”: „fusnota” nacionalnog narativa. Sustavna istraživanja složenog fenomena nacije počela su, međutim, „rušiti mit o *samorazumljivosti* nacije i ljudske emotivnosti vezane za naciju: mit o *samorazumljivosti* nacionalne svijesti, posebnih nacionalnih osjećaja, nacionalnog duha i osnove nacije, nacionalnog karaktera, tradicije itd.”¹⁴³

Pojedini enciklopedijski prikazi nisu ostali pošteđeni ni težih grešaka prisutnih u shvaćanju da se „*Hrvatski narod* (HRVATI) razvio u Bosni iz dijelova hrvatskih plemena i rodova koji su naseljavali ponajviše današnje oblasti zapadne, jugozapadne i centralne Bosne te zapadne Hercegovine, odn. prostore između rijeka Une, Save i donjeg toka Drine, na jednoj strani, te Neretve, na drugoj”.¹⁴⁴ Isto vrijedi za sintagmu „Dobri Bošnjani” kao pogrešno shvaćenog naziva za stanovništvo srednjovjekovne bosanske države i pripadnike Crkve bosanske.¹⁴⁵ Na kraju, ne i najmanje važno; „vječni” srpsko-hrvatski etnonacionalni spor oko (srednjovjekovne) Bosne „rješava” se u ovoj enciklopediji na „solomonski” način: „U BiH se spominju uglavnom imena Hrvat ili Srbin kao narodna imena, a imenom Bošnjakinin označuje se pripadništvo zemlji – državi (...). Pri tome su zasebna etnička imena samo Srbi i Hrvati, a oba pokriva etnik Sclavi.” Pored Hrvata i Srba, etnička se odrednica priznaje i Vlasima.¹⁴⁶ Tako srednjovjekovna Bosna ostaje bez svog au-

¹⁴⁰ Lasić 2000, 296, 299, 302.

¹⁴¹ Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 1977, 485-515.

¹⁴² Hrvatska enciklopedija, 2002, 653-705.

¹⁴³ Korunić 2006, 369.

¹⁴⁴ Enciklopedija Jugoslavije 1983, 141.

¹⁴⁵ Isto, 138.

¹⁴⁶ Isto, 137-138.

tohtonog stanovništva, Bošnjana ili Bosanaca (Bosnenses): Hrvatski *Horror vacui!*

Osim kao statistički dodatak ukupnoj brojčanoj masi Hrvata, ni *Prva hrvatska opća i nacionalna online enciklopedija* ne tematizira pitanje bh. Hrvata. Ova praznina postaje vidljivija zna li se da su prostor u ovoj enciklopediji dobili Bijeli Hrvati ili Belohrvati, gradišćanski i moliški Hrvati. Objašnjenje hrvatskog imena, odnosno svođenje naziva Bošnjani-Bošnjaci na razinu „supsidijarnih naziva”, suprotno je kodeksu povijesne znanosti. Taj pasus glasi: „U pojedinim razdobljima upotreba imena [Hrvati] je varirala, pa i gubila na općenitosti, u smislu upotrebe supsidijarnih naziva: *Šokci, Bunjevci, Bezjaci, Bošnjani-Bošnjaci* (npr. podanici Stjepana II. Kotromanića) i dr., ili ga se potiskivalo nepriznavanjem značenja nac. posebnosti: *Sklavi, Skjavi, Skjavoni* (mlet. naziv koji se odnosi isključivo na Hrvate), *Jugoslaveni* itd”.¹⁴⁷ Ostavljajući po strani sve druge (znanstveno skandalozne!) proizvoljnosti, naziv Bošnjani, međutim, nije neki drugostepeni, drugorazredni ili sporedni naziv imena Hrvati, to je naziv za autohtono stanovništvo srednjovjekovne Bosne, dok naziv Bošnjaci u upotrebu ulazi tek s osmanskim osvojenjem te zemlje i ne veže se uz Hrvate nego za bh. katolike. Ovakvi i slični „previđi” unose konfuziju u povijesno nazivlje, degradiraju znanstveno znanje, formiraju pogrešnu historijsku svijest i razvijaju paternalistički stav prema bh. Hrvatima pretvarajući ih u narod i naciju bez zemlje, domovine i države, bez vlastite povijesne biografije: u razbaštinjeni pojam. Odgovor na ovakvo stanje ne može biti onaj što ga nudi navedena enciklopedija. Naime, na upit *Bosanskohercegovački Hrvati* enciklopedijski odgovor glasi: „nema pronađenih natuknica”. Postojeće je pretvoreno u nepostojeće. Srednjovjekovna Bosna je zamišljena kao bijeli list papira na koju svaka suvremena nacija ispisuje svoj tekst.

Ovako obrađena natuknica „Hrvati” može postojati samo kao okljaštreni pojam. Jedini način da se to ispravi jest primjerena obrada natuknice „bosanskohercegovački Hrvati” da bi se prikazao jedan osoben povijesni entitet uključujući njegovu prednacionalnu fazu, odnosno da bi se rekonstruirao proces pretakanja „male” narodne povijesti u „veliku” nacionalnu povijest.

U tom diskursu do izražaja dolaze drugi pojmovi, drugi sadržaji, aktualne postaju zatomljene i zaboravljene mikro (pri)povijesti koje makro nacionalna povijest ne može apsorbirati. Otud pitanje: mogu li se bh. Hrvati, kako sada sugeriraju enciklopedijski prikazi, referirati isključivo na hrvatsko srednjovjekovlje koje se u panhrvatskoj optici predstavlja kao jed(i)na formativna (pred) faza u nastanku moderne hrvatske nacije? Bh. Hrvati, naime, sa stajališta povijesnog vremena i prostora, baštine simbolički kapital bosanskoga srednjovjekovlja kao formacije evropskog i južnoslavenskog srednjeg vijeka. U protivnom morat će se pristati na logičku distorziju: da bh. Hrvati nemaju protonacionalnu povijest osim kao „izmještenu” povijest ili, što je jednako štetno, da se cijelo njihovo bogato kulturno stvaranje i životno iskustvo na tlu BiH funkcionalizira u okviru stereotipa skorašnjeg sloja nacionalne kulture. Do čega dovodi ovakav pristup kazuje aktualno duhovno stanje bh. Hrvata obilježeno s tri redukcionistička oslonca: „Jedan je pripadnost zajedničkoj vjeri (zapravo: *crkvi*, što u sasvim određenom, baš onom duhovno-etičkom smislu znaju biti skoro diskrepantni pojmovi!). Druga dva su povijesno-politički događaji iz suvremene povijesti: Pavelićeva NDH, njezina propast i s njome povezan Bleiburg, te Tuđman-Bobanova Herceg-Bosna, njezina propast i s njome povezan Haag”.¹⁴⁸

Znanstveno fundirani odgovori na ovo stanje nadrastaju mit o plemensko-mitskom praiskonu koji, logikom linearne sudbine i narodnog (crkvenog) jedinstva, završava u nacionalnoj državi. Jedan od lajt-motiva ove naracije sadržan je na vitrailu sarajevske katedrale Srca Isusova izgrađene 1889. prema projektu Josipa Vančaša. Tamo piše: [Darovali] „katolici Bošnjaci grada Sarajeva”. Ovaj natpis „jučerašnjega” datuma, izraz jedne drukčije ljudske senzibilnosti, aktualizira pitanja: Šta smo bili, kako smo i kada postali nacionalni Hrvati, i koje je posljedice ta bosansko-hrvatska, narodno-nacionalna, „tranzicija” proizvela? Kontrapunkt ovome, sarajevskovrhbosanskom natpisu, sadržan je u izbornome sloganu Jadranke Kosor, predsjednice HDZ Hrvatske, koja je koncem 2011. s izbornih plakata, u većinski hrvatskim dijelovima BiH, pozivala svoje potencijalne birače: „Glasujte za očuvanje do-

¹⁴⁷ <http://proleksis.lzmk.hr>: 12. VIII. 2012.

¹⁴⁸ Lovrenović 2010, 226.

brobiti Hrvata izvan domovine”. Gdje je domovina bh. Hrvata: u Sarajevu ili u Zagrebu, u BiH ili u Hrvatskoj? Odgovor upućuje na nedovoljno poznavanje „fenomena etnosa, etnija, etniciteta i identiteta na hrvatskome prostoru u prošlosti (...) odnosno sljedećih procesa: „i konstituiranja i reprodukcije, i integracije i transformacije svih razina ili svih stupnjeva *razvijenosti etnosa*, svih etnija i subetnija, njihovih kultura i subkultura, a napose narodne zajednice i naroda, i nacionalne zajednice i moderne nacije, i nacije-države i nacionalizma, a time, ono što je najvažnije, i etničkih struktura stanovništva u zemlji u bilo kojem razdoblju”.¹⁴⁹ „Nacionalne [su] povijesti prokletstvo Balkana“ (...) jer „u tom dijelu Europe (...) nema nacionalno homogene pokrajine, a kamoli nacionalno homogene države”.¹⁵⁰ Suvremene nacionalne povijesti često se znaju poigrati s drevnom poviješću.

Stare zablude – nova izdanja

Kako to „poigravanje” izgleda pokazuje karta „Povijesne Hrvatske” sačinjena prema popisu stanovništva iz 1931. *Hrvatski politički leksikon* autora Hrvoja Šošića, pod „povećalom” matere-zemlje, u „Povijesnu Hrvatsku” uključio je, osim Hrvatske, Slavonije i Dalmacije također Bosnu i Hercegovinu „do Drine”.¹⁵¹ Iz enciklopedija i leksikona „hrvatsko” bosansko srednjovjekovlje mjesto nalazi u školskim udžbenicima iz kojih se u Hrvatskoj uči povijest. Stećci i bosanski srednjovjekovni vladari su „naši”: „Srednjovjekovni bosanski zapisi u kamenu i na listinama pisani su ikavicom, kojom govore i pišu samo Hrvati. U Bosni su dakle živjeli Hrvati. I ban je bio Hrvat”.¹⁵²

Studija Krunoslava Draganovića „Hrvati i Herceg-Bosna (Povodom polemike o nacionalnoj pripadnosti Herceg-Bosne)”, objavljena u Sarajevu 1940. pod pseudonimom Hrvoje Bošnjanić, nastala na tragu kroatofilnog shvaćanja bosanskog srednjovjekovlja, štampana je ponovo u Splitu 1991. Ukoričena je u jednu knjigu s raspravom Dominika Mandića „Herceg-Bosna i Hrvatska. Prigodom 500-godišnjice pada Bosne (1463. – 1963.)” pisanu u istom duhu, prvi put

objavljenu u Buenos Airesu 1963.¹⁵³ U kratkoj uvodnoj bilješci izdavač je oba autora označio „najboljim poznavateljima Bosne i Hercegovine u hrvatskoj historiografiji ovog stoljeća”. *Zemljopis NDH* Filipa Lukasa, objavljen u Zagrebu 1941, tiskan je u časopisu *Hrvatska obzorja* Matice hrvatske u Splitu 1994.¹⁵⁴ Ponovo pretočene u politički program, ponovo izigrane od geopolitičke stvarnosti koja se nije dala uskladiti s tzv. „hrvatskim državnim pravom” Frana Milobara, s geopolitičkim kombinacijama Ive Pilara i Filipa Lukasa, kao ni s banovinskim „eurovizijama” Franje Tuđmana o „kolonijalnoj tvorevini Bosni i Hercegovini”. Uza sve razlike – ponovljeni scenarij: 1941–1945 – 1991–1995. Obećan je, uoči rata, i „hrvatski barjak na Romaniji”. Ne bi, čini se, bilo iluzorno napraviti „katalog” tih i takvih „obećanja” autoriziranih u „materijalnoj zemlji”. Povijest je to jedne krvave groteske u kojoj su „David” i „Golijat” pokušali zamijeniti mjesta i uloge!

„Hrvatsko” bosansko srednjovjekovlje na internetu: globalizacija zabluda

Hranjeno brojnim publikacijama, naročito onima nastalim u emigraciji nakon 1945,¹⁵⁵ među kojima se ističe Mandićeva voluminozna, ali i kontroverzna *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*,¹⁵⁶ uvjerenje o hrvatskom karakteru srednjovjekovne Bosne našlo se na internetu: moćnom sredstvu „globalizacije” ove zabluda.

Iz obilja tih „uradaka” izdvojiti ćemo tek dvije internetske adrese koje bjelodano potvrđuju kako spoj novih informacijskih tehnologija i etnonacionalizma rezultira nastankom „epskih” hibrida oralne historije.

U svom osvrtu („Stanovnici Bosne su po porijeklu Hrvati”) gospodin Ivan S. pojašnjava: „A činjenice su da je Bosansko kraljevstvo postojalo kao kraljevstvo Hrvata, katoličke vjere i kasnije bogumila (...). Bošnjaka nigdje nije bilo da i ne spominjemo muslimansku vjeru (...). Hrvati povijesno imaju više prava na BiH nego bilo tko drugi. Što im svjetski moćnici to ne priznaju i što su se političari u HR njih odrekli to je druga stvar. Bez

¹⁴⁹ Korunić 2006, 367.

¹⁵⁰ Malcolm 1995, 3.

¹⁵¹ Šošić 1993, 448.

¹⁵² Citirano prema: Agičić 2003, 144.

¹⁵³ Draganović-Mandić 1991.

¹⁵⁴ Goldstein 2003, 115-116, nap. 20.

¹⁵⁵ O tome detaljno: Goldstein 2003, 122-132.

¹⁵⁶ Mandić 1967. O Mandićevoj kroatizaciji bosanskog srednjovjekovlja: Lovrenović, 2002.

opstanka Hrvata u dijelovima svoje domovine – danas države BiH, koju mi volimo kao domovinu i priznajmo kao svoju državu (za nju smo uvijek glasali) neće biti ni države BiH. Ako ne bude države BiH što će onda biti to ćemo još vidjeti.¹⁵⁷

Na drugoj internetskoj adresi, pod naslovom „Demografska povijest Hrvata Bosne i Hercegovine”, sadržane su slične tvrdnje: „Stanovništvo srednjovjekovne Bosne je bilo slavensko, po svojim etničkim i vjerskim značajkama pripadajućí istom etničkom supstratu kao i Hrvati. Osim samoga spomena hrvatskoga imena, to se vidi u mnogobrojnim etno-kulturnim obilježjima, kao što su jezik (čakavština i štokavska ikavica, te zapadna ijekavština, što su sve karakteristike hrvatskoga jezika), glagoljsko i zapadnoćirilsko pismo (tzv. bosančica ili hrvatska ćirilica) kojim su pisane isprave, djela vjersko-nabožnog i umjetničkog sadržaja, a koje je istovjetno hrvatskoj ćirilici koja se rabila u Dalmaciji i sjevernohrvatskom primorju, pripadnost zapadnom civilizacijskom krugu, što se očituje u zapadnom katoličkom kršćanstvu te umjetničkim oblicima zapadne provenijencije. Politički, većina je sadašnje Bosne i Hercegovine (uz kratke intervale, kao za vrijeme srpskog župana Časlava Klonimirovića), pripadala hrvatskoj državi. Po nekim procjenama na području srednjovjekovne Bosne uoči turskog osvajanja je živjelo 850.000-900.000 stanovnika, sljedećeg nacionalnog sastava: katolika oko 750.000 ili 85,22%, krstjana oko 80.000 ili 9,09% i pravoslavaca oko 50.000 ili 5,68%. Specifičnost srednjovjekovne Bosne su bili krstjani, koji nikad nisu činili većinu stanovništva, niti su stvorili vjersku organizaciju na državnoj razini, te su prirodno nestajali misionarskim radom dominikanaca i, posebno, franjevacá.”¹⁵⁸

Ovo fantazmagorično „hrvatsko pravo” na BiH – izvor brojnih zabluda i nevolja što su ih bh. Hrvati priređivali i sebi i drugima – progovara s plakata Hrvatske stranke prava BiH koja, uoči lokalnih izbora oktobra 2012, svojim biračima poručuje: „Kad bolje razmislimo, svi smo mi pravaši”! Kataklizmična je to poruka jednog zaleđenog vremena. To kaže politika, znanost pak smatra da se suvremena odrednica *Hrvati* „ne može s današnjim značenjem prenositi na ranija stoljeća.”¹⁵⁹

¹⁵⁷ bosanski_kongres@nkrbih.com: 18. XI. 2012.

¹⁵⁸ http://hr.wikipedia.org/wiki/Demografska_povijest_Hrvata_Bosne_i_Hercegovine: 18. XI. 2012.

¹⁵⁹ Kordić 2010, 213.

Novo državno-političko ozračje – novi nacionalni „tekst”: *zamišljena Hrvatska – ostvarena Bosna i Hercegovina*

Umjesto Hrvatske – „matere-zemlje” – imamo (i) Bosnu i Hercegovinu kao „eksperiment u svjetskoj laboratoriji”.¹⁶⁰ Geopolitičke karte nisu „podijeljene” onako kako su to sanjali geostratezi „globalnoga” hrvatstva.

Obje države isporučene su financijskim moćnicima – nota bene: tajkunskim „dinastijama” – i multinacionalnim kompanijama, umjesto demokracije i socijalne pravde caruje tranzicijska gramzivost u režiji vlasnika etnokapitala pod krinkom političkih stranaka kao privatnih poduzeća. Frommovski kazano: caruje analno-zgrtački karakter.¹⁶¹

Nedavne nagle promjene u unutarnjim i/ili međunarodnim granicama vezane za pad Berlinskog zida 1989, raspad Jugoslavije i novo preoblikovanje nacionalnih/etničkih skupina rezultirali su u „novom raskoraku između kulturalnih i političkih granica”.¹⁶² Upravo knjiški primjer takvog scenarija predstavljaju bh. Hrvati koji su se tek od 1992. skraskili u državi s političkim središtem u BiH, što rađa jednim sasvim novim povijesnim iskustvom. To proizvodi dihotomiju budući da je politički identitet bh. Hrvata modeliran prema obrascu „matere-zemlje” (*zamišljene Hrvatske*) i tezom o „rezervnoj domovini”. Republika Hrvatska dodijelila im je u međuvremenu ustavni status „dijasporé”.

Imajući u vidu to da je „hrvatski identitet postojao kao nikad ostvareni ideal” njegovim su se zajedničkim nazivnicima do Drugog svjetskog rata većinom smatrali:

1. hrvatski jezik (uz minimalnu toleranciju dijalekata);
2. latinično pismo (uz podsjećanje na upotrebu glagoljice i – manje – ćirilice);
3. pripadnost zapadnomu civilizacijskom krugu;
4. pripadnost kršćanstvu, katoličanstvu (uz određenu toleranciju drugih oblika kršćanstva, čak i drugih religija: islama i židovstva);

¹⁶⁰ Šehić 2013.

¹⁶¹ Fromm 1984a, 150-153.

¹⁶² Brubaker 1996, 55.

5. tisućljetna kultura, s naglaskom na djela nastala nakon pretpostavljenog doseljenja Hrvata početkom VII. stoljeća i na književnost na hrvatskom jeziku;

6. nepostojeća, željena država, s korijenima u ranosrednjovjekovnom kraljevstvu.¹⁶³

Umjesto „željene” dobili su bh. Hrvati dvije države: „tisućljetni san” prebacio je plan.

„Barokni” svehrvatski konfesionalni identitet zahtijeva redefiniciju: „desakramentalizaciju” nacije, zamjenu „eshatološke” floskule „Bog i Hrvati” krilaticom o ljudskim pravima i povratka izvornim kulturnim vrijednostima bosanske nominacije koje izmiču nacionalnom „pravovjerju”, a izmiču zato jer nisu – „nacionalne”. Potpuno suprotno romantičarskim parolama Nedjeljka Mihanovića da je *Hrvatska Demokratska Zajednica vratila hrvatskom narodu njegovu energiju, hrvatsku dušu (...) uzdigla njegov poniženi ponos i uspravila iz one tragične nemoći njegov hod pod zvijezdama (...)* „da **hrvatska povijest i hrvatska kultura mora biti ona centralna točka oko koje se sve zbiva**”.¹⁶⁴ Sudski procesi i presude političarima hadezeovske provenijencije tokom zadnjih godina u Hrvatskoj smiju se u lice ovim Mihanovićevim patrijarhalnim „vizijama” – mješavini „prigodničarstva i fanatizma pomiješanog s idealizmom”.¹⁶⁵ Aktualno stanje „lika u ogledalu” u jednoj je rečenici sažeo Ivan Markešić: „Blago pokvarenjacima na vlasti, oni će baštiniti Hrvatsku.”¹⁶⁶ Vrhovnik je lansirao krilaticu za podizanje etnonacionalnog adrenalina: „Imamo Hrvatsku!”

Kako biti Hrvat na bosanski (i hercegovački) način?

U novoj političkoj stvarnosti – s BiH i Hrvatskom kao dvjema državama u kojima žive Hrvati – javlja se identitet kao goruća tema, jer je postmodernost kao odgovor na „gubitak referencijalnosti” pluralizirala identitetsko pitanje odnosno „moć traganja za sebstvom”.¹⁶⁷ Kako pomiriti *nacionalnu, državnu i kulturološku pri-*

¹⁶³ Budak 2010, 6-7, 9.

¹⁶⁴ Šošić 1993, 537.

¹⁶⁵ Usp. Goldstein 2003, 132.

¹⁶⁶ <http://www.kriz-zivota.com/blago-pokvarenjacima-na-vlasti-oni-ce-bastiniti-hrvatsku/>: 28. III. 2014.

¹⁶⁷ Kalanj 2010, 123-124.

padnost – povijesna su i egzistencijalna pitanja? Kako izgraditi povijesno autentičan identitet koji je koncept integralnog katoličkog hrvatstva sveo na patriotske fikcije tipa „od stoljeća sedmog”, „Bog i Hrvati” i „Hrvatska do Drine”? Šta ako se već pokazalo, ili se tek pokaže, da je hrvatstvo u BiH koštalo „više žrtava nego što samo vrijedi”, da je cijena jednog projiciranog napretka vezanog za budućnost bila previsoka, da je sve to samo jedna „neodrživa iluzija”, jer već nas je stiglo pitanje s kojim su se svojevremeno suočili komunisti: „Zabrinuto se pitamo šta će Sovjeti uraditi kada istrebe buržuje”?¹⁶⁸ Hrvatska je ujedinjena – „vječna i zavjetna” – ali sad ne protiv srbočetnika i jugokomunista, nego u štrajku protiv svoje, hrvatske vlasti, koja donosi Zakon o radu po diktatu međunarodnih finansijskih institucija. Freudova „pesimistička” antropologija u kut je stjerala tisućljetne bajke i snove.

Postavimo i pitanje: ako je skupina klerika na Prvom katoličkom kongresu održanom u Zagrebu godine 1900. odlučila da jedan narod u BiH nazove Hrvatima, koga i zašto ta odluka obavezuje godine 2014?

Pritom od pomoći može biti evropsko iskustvo. Ujedinjenje Italije popratio je talijanski državnik Massimo d'Azeglio rečenicom: „Stvorili smo Italiju, sad moramo stvoriti Talijane”. To isto vrijedi za današnju Evropsku uniju: „Stvorili smo Evropsku uniju, sad moramo napraviti Evropljane”.¹⁶⁹ Može li se slična formula primijeniti na BiH: „Stvorili smo Bosnu i Hercegovinu, sad moramo napraviti Bosance i Hercegovce”? I – šta bismo onda, bi li se to pokazalo boljim rješenjem i ukinulo sve postojeće antagonizme?

Uza sve razlike primjetna je sličnost evropskog i bosanskohercegovačkog problema.

Latinizacija – kroatizacija: ponovljeni scenarij: XIII–XIX/XX. st. – različite posljedice

Kroatizacija bh. katolika predstavlja jednu vrstu „ponovljenog” scenarija iz sredine XIII. st – samo s različitim posljedicama: pokušaja latinizacije bosanskog ćirilometodskog katoličanstva simultanom akcijom Papinske kurije i ugarskih

¹⁶⁸ Usp. Frojd 2011, 6, 9-10.

¹⁶⁹ Metzeltin 2012, 27-28.

kraljeva koji je završio šizmom – odcjepljenjem Crkve bosanske od Rima i pojavom nove kršćanske konfesije iz kasnijih izvora poznate kao *vjera bosanska*.¹⁷⁰

Računajući sa svim autohtonim okolnostima političke i etnokonfesionalne naravi, kao i onima iz bližeg i daljeg okruženja, na proces kroatizacije Bošnjaka-katolika neposredno su utjecala dva događaja crkvene provenijencije: uspostava redovite crkvene hijerarhije u BiH 1881. i Prvi hrvatski katolički kongres održan u Zagrebu septembra 1900. Oni daju odgovore na pitanja povezana s porijeklom nacionalnog identiteta: 1. *Tko čini naciju*; 2. *Zašto i kako se nacija javlja*; 3. *Kada i gdje je nacija nastala?*¹⁷¹ Na prijelazu iz XIX. u XX. st. nastaje Hrvatski katolički pokret praćen osnivanjem niza laičkih udruga i glasila koje su prenosile i operacionalizirale načela političkoga katolicizma.¹⁷²

Osnove političkoga katolicizma formulirane su u enciklici pape Leona III. *Rerum novarum* objavljenoj 1891. U skladu s reafirmiranim papinskim samodržavljem odgovorila je ova enciklika na izazove vremena oličene u premoći ideologije liberalizma i preustroju apsolutističkih monarhija u ustavne parlamentarne države konceptom „katoličke izdvojenosti – 'katolicizma' kao ideologije katoličke organiziranosti, posebne kulture i politike, čak nacionalnog identiteta – zapravo, katoličkog paralelizma u svemu što je bilo nepoznato ili nepotrebno u dominantno katoličkoj Europi prije revolucije i liberalizma”. To je dovelo do nastanka ili jačanja katoličkih političkih pokreta u Srednjoj Evropi, ali i šire. Tako uobličen katolički pokret stupio je preko Kranjske i Krekove Katoličke narodne stranke na društvenu scenu Hrvatske koncem 1890-ih godina. U trenutku kada se ponovo postavilo pitanje ujedinjenja hrvatskih zemalja unutar Austro-Ugarske, poslije izvjesnoga kolebanja, prigrlilo je hrvatski episkopat ideologiju katoličkog hrvatstva u obliku predstavljenom na Hrvatskom katoličkom kongresu 1900.¹⁷³ Enciklika Leona XIII. inicirala je osnivanje katoličkih stranaka zasnovanih na kršćanskim načelima i svijesti da se društveni ciljevi ne mogu ostvariti bez političkog angažmana imajući prije svega u vidu kapitalizam i socijalizam.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Lovrenović 2010a, 113-125.

¹⁷¹ Smit 2010, 37.

¹⁷² Perović 1976, 30, 31, 35-44 i dalje.

¹⁷³ Banac 2011, 52-53.

¹⁷⁴ Perović 1976, 30-31.

U srednjem vijeku katolički integrizam kao latinizacija, u XIX. i XX. st. kao kroatizacija: Rim kao vjersko i političko središte jednog, na povijesnu marginu smještenog naroda/nacije, Zagreb kao središte „mater-e-zemlje” – „rezervne domovine”. U oba slučaja pokušala se nametnuti „formula”: *Mistično tijelo domovine = mistično tijelo Crkve*. U oba slučaja procesima je upravljalo Papinstvo srednjovjekovnoga monarhijskog mentaliteta. Radilo se o pokušajima nametanja kulturoloških i socijalnih standarda koji su doveli do subverzije identiteta. Tako je Katolička crkva postala „većinski vlasnik” hrvatske nacije. Ideologija nacije svoj je pandan dobila u teologiji nacije. Nakon što su ove i druge promjene dobile institucionaliziranu formu, nakon što je modernizacija uzrokovala tjeskobu vezanu za gubitak starog identiteta, „Bitka za Boga” učinila je „staru mitološku religiju nemogućom”.¹⁷⁵ U drevne religijske predodžbe uselio se nacionalni bog i otamo ga više nitko, čak ni komunisti, nije mogao istjerati!

To je, naznačen u osnovnim crtama, povijesni hod jedne konfesionalno programirane nacije i njezine historiografije o „hrvatskom” bosanskom srednjovjekovlju – nacije koja je, u potrazi za državom kao nekom „kolijevkom”, razvila mit o vlastitoj pripadnosti zapadnom civilizacijskom krugu, a koja – u stvarnosti – predstavlja grubi kontrapunkt zapadnom, sekularnom modelu nacije.¹⁷⁶ Jednom zacrtana, odvija se „sakralizacija kulturnog identiteta”, njegovo nametanje „religijskom prisilom”, „podudaranje kršćanskih i kulturnih obveza”.¹⁷⁷

U tom kontekstu bila je, i još uvijek je moguća, kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja, koja ne zaobilazi ni stečke. Tako funkcionira duh produženog srednjeg vijeka u vremenu postindustrijske kulture i interneta.

* * *

Uvođenje pravaškog hrvatstva i koncepta političkog katolicizma u hrvatsku historiografiju o BiH na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, praćeno novom historijskom perspektivom s Hrvatskom kao „materom-zemljom”, rezultiralo je pokušajima kroatizacije bosanskog srednjovjekovlja. Na

¹⁷⁵ Usp. Armstrong 2007, 75, 79.

¹⁷⁶ Smit 2010, 99.

¹⁷⁷ Volf 1998, 39.

tom temelju nastala je obimna historiografija s ciljem prikazivanja bosanskog srednjovjekovlja kao dijela hrvatske srednjovjekovne i nacionalne povijesti.

Ova nastojanja svoju su refleksiju našla u etničkoj i konfesionalnoj atribuciji stećaka – srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika – kojima se nastojao, i još uvijek se nastoji, pripisati ekskluzivno hrvatski, odnosno katolički karakter.

Ritmika kroatizacije bosanskog srednjovjekovlja, čime i stećaka, prati ritam smjene određenih političkih režima. U austrougarskom razdoblju (1878–1918) dva su autora – Fran Milobar i Ivo Pilar – u svojim radovima i knjigama, na tragu pravaške teorije o tzv. „prvobitnoj stećevini”, postavili i razradili pseudoznanstvenu tezu o etničko-dinastičkom hrvatskom karakteru bosanskog srednjovjekovlja. U razdoblju prve Jugoslavije (1918–1941) na tom je tragu, u svojoj monumentalnoj sintezi o 1000 godina hrvatske kulture, nastavio Josip Horvat. Veći broj autora u *Napretkovom narodnom kalendaru* između dva svjetska rata (1918–1941) tu je historiografsku zablude popularizirao u širem čitalačkom krugu.

U vrijeme NDH (1941–1945) kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja „standardizirana” je u Napretkovoj *Povijesti hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, posebno u prilogama Filipa Lukasa, Otona Knezovića, Čire Truhelke, Ljube Karamana, Vladimira Vrane i Mate Tentora, te u udžbeničkoj literaturi. Tom se temom, s bosanskim srednjovjekovljem kao središnjim motivom, u nekim svojim tekstovima bavio i sâm Ante Pavelić. Tu do izražaja dolaze historiografske i geopolitičke tlapnje u cilju legitimiranja ustaškog režima: 1. Rijeka Drina – civilizacijska granica dvaju svjetova u kontekstu *nacionalno-ideološke topografije* uz uključivanje Drine u tekst hrvatske himne. 2. Hrvati – predziđe Zapada/Evrope. 3. Iransko/gotsko porijeklo Hrvata. 4. Višestoljetni kontinuitet hrvatske državnosti kao faktor legitimizacije NDH. 5. Bosna – tijelo i srce NDH.

U razdoblju nakon 1945. – tada i danas prominentno ime historijske znanosti – fra Dominik Mandić najdalje je otišao u kroatizaciji bosanskog srednjovjekovlja. Istog, neznanstvenog „virusa” nisu ostala pošteđena ni pojedina enciklopedijska izdanja, čak ni ona najnovijega datuma, dakako ni internet kao najpodesnije sredstvo za globalizaciju jedne ovakve zablude.

Napuštanje pravaškog svehrvatskog mitologema „od stoljeća sedmog” i postavljanje „hrvatskog pitanja” u Bosni i Hercegovini u kontekst njegova nastanka – „od stoljeća devetnaestog/dvadesetog” jedan je od prioriteta povijesne znanosti kao „pomoćne” discipline u izgradnji demokratske političke kulture. Kroatizacija stećaka i bosanskog srednjovjekovlja tome ne može pridonijeti jer, osim što je činjenično nevjerođostojna, održava stanje političke malodobnosti. Znanstveno zrenje postavlja se kao preduvjet zrenja političke kulture i njezinog „izmještanja” iz svijeta *podaničke* i *parohijalne* u svijet *participativne* i *građanske* političke kulture.

Summary

Croatization of the Bosnian Middle Ages in Light of the Religious Character of *Stećak* Tombstones (About a model of the changing the historical memory)

The nationalist approach to Croatianhood formed within the Croatian Party of Rights and the concept of political Catholicism were both introduced into the Croatian historiography of Bosnia and Herzegovina at the turn of the 19th and 20th centuries. This phenomenon, along with a new historical perspective on Croatia as „mother-land”, led to attempts to Croatize the Bosnian Middle Ages. As a result, an extensive historiography was created with the aim of presenting the Bosnian Middle Ages as part of Croatian medieval national history. These efforts were also reflected in a false ethnic and religious attribution of *stećaks* – Bosnian medieval tombstones – which were and still are attributed exclusively to Croatians and Catholics.

The extent of the Croatization of the Bosnian Middle Ages, and thus of *stećaks* too, changed with the changing political regimes. In the Austro-Hungarian period (1878–1918) two authors, Fran Milobar and Ivo Pilar, published books and articles based on the theory, propagated by the Croatian Party of Rights, about the „original territorial acquisition.” They set up and developed a pseudoscholarly thesis about the ethnic and dynastic Croatian character of the Bosnian Middle Ages. During the first Yugoslavia

(1918–1941) the thesis was picked up and further developed by Josip Horvat in his monumental synthetic work on a thousand years of Croatian culture. During the same period a number of articles were published in an issue of the People's Calendar, put out by *Napredak*, the Croatian Cultural Society of Bosnia-Herzegovina, which propagated this historiographic error to a wider readership.

During the quisling state called The Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska, 1941–1945), the Croatization of the Bosnian Middle Ages was “standardized” in a publication produced by *Napredak* and entitled *The History of Croatian Lands in Bosnia and Herzegovina from the Earliest Times until 1463*; the main contributors were Filip Lukas, Oton Knezović, Ćiro Truhelka, Ljubo Karaman, Vladimir Vrana and Mate Tentor. The theory of Croatian Bosnia was also popularized through textbooks. Ante Pavelić, the head of The Independent State of Croatia, dealt with the same topic in his writings, using the Bosnian Middle Ages as the central motif. Particularly manifest in these writings are historiographical and geopolitical delusions concocted in order to legalize The Ustaša regime: 1. The Drina river – the civilizational boundary between two worlds in the context of national and ideological topography with the inclusion of the Drina river in the lyrics of the Croatian national anthem. 2. Croats – the outer wall of Western Europe. 3. Iranian/Gothic origin of Croats. 4. The supposed centuries-old continuity of Croatian statehood as a legitimizing factor for The Independent State of Croatia. 5. Bosnia – body and heart of the Independent State of Croatia.

In the period since 1945, father Dominik Mandić – a prominent name in historic scholarship to this day – went further than anybody else in the Croatization of the Bosnian Middle Ages. Some encyclopedic publications, even the latest ones, as well as of course the Internet as the most suitable tool for the globalization of such delusions, were not exempt from the “virus” of bad scholarship. Abandoning the Croatian myth of Greater Croatia, invented by the Croat Party of Rights, of Croatian Bosnia since “the seventh century” and the placing of the “Croatian question” in Bosnia and Herzegovina in the context of its creation – since the nineteenth/twentieth century – ought to be the primary goal of historical scholarship as a “secondary” discipline in the creation of democratic political culture. The Croatization of *stećaks* and of the Bosnian Middle Ages cannot contribute to the achievement of this goal because, apart from being factually unsound, it reflects a state of political immaturity. Scholarly maturity is a prerequisite to the maturity of political culture and its „relocation“ from the world of *submissive* and *parochial* culture into the world of *participatory* and *civic* culture.

Literatura

- Agičić, D. 2003, Bosna je... naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti, u: Historijski mitovi na Balkanu. Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2003.
- Armstrong, K. 2007, Karen, *Bitka za Boga*. Fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu, Šahinpašić, Sarajevo. Naslov originala: Karen Armstrong, The Battle for God, 2000.
- Banac, I. 2011, Hrvatsko katoličanstvo u modernosti. Politički katolicizam, Svjetlo riječi, Broj 338, Sarajevo 2011.
- Bellamy, J. A. 2003, The formation of Croatian national identity. A centuries-old dream, Manchester University Press, Manchester and New York 2003.
- Brčić, R. 1973, Okupatori i kvislinzi u borbi protiv ustanka u Bosni i Hercegovini, u: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, Naučni skup održan u Drvaru od 7. do 9. oktobra 1971. godine, Veselin Masleša, Sarajevo 1973.
- Brkić, M. 1995, Prinosi hrvatstvu Bosne i Hercegovine (Zbirka tekstova iz napretkovih kalendara), PCC Međugorje, Studenci 1995.
- Brubaker, R. 1996, Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe, Cambridge University Press 1996.
- Budak, N. 2010, Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta, u: Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2010.
- Čvitković, I. 2006, Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i građanskog, Synopsis, Zagreb-Sarajevo 2006.
- Čampara, S. / Kovač, F. 2010, Izdaja i zločin. Novi dokumenti o ustaškom, četničkom i partizanskom pokretu, „Futur art“, Sarajevo 2010.
- Despotović, Lj. 2010, Geopolitika identiteta: srpski nacionalni identitet – politički, religijski, istorijski, kulturni, etnički i drugi činioci kao faktori njegovog formiranja, u: Suočavanje sa prošlošću – put ka budućnosti: istorija Jugoslavije 1918-1991, Sremska Kamenica 2010.
- Dizdār, Z. 2002, Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.–1945., Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002.
- Draganović, K. / Mandić, D. 1991, Herceg Bosna i Hrvatska, Laus, Split 1991.
- Džaja, M. S. 2002, Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878.–1918.). Inteligencija između tradicije i ideologije, ZIRAL – Zajednica izdanja ranjeni labud, Biblioteka Stećak, knjiga 7. S njemačkoga preveli Marijan Cipra i Milan Lončar, ZIRAL, Mostar-Zagreb 2002. (Naslov izvori-

- nika: Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche 1878-1918), Oldenbourg Verlag, München, 1994)
- Enciklopedija Jugoslavije* 1983. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina (separat iz II. izdanja), Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983.
- Frojd, S.* 2011, Antropološki ogledi. Kultura, religija, umetnost, Drugo izdanje, Prosveta, Beograd 2011.
- Fromm, E.* 1984, Veličina i granice Freudove misli, Prevela Vlasta Vizek-Vidović, Naprijed – Nolit – August Cesarec, Zagreb 1984. Naslov izvornika: Erich Fromm, Greatness and Limitations of Freud's Thought, 1979.
- Fromm, E.* 1984a, Anatomija ljudske destruktivnosti, II. Preveli: Gvozdan Flego i Vesna Marčec-Beli, Naprijed – Nolit – August Cesarec, Zagreb 1984. Naslov izvornika: Erich Fromm, The Anatomy of Human Destructiveness, New York 1973.
- Gellner, E.* 1998, Nacije i nacionalizam, Politička kultura, Zagreb 1998. Naslov izvornika: Ernest Gellner, Nations and Nationalism, Blackwell Publishers Ltd, Oxford 1983.
- Gladanac, S.* 2012, Državno školstvo u Velikoj župi Vrhbosna u Drugom svjetskom ratu sa akcentom na njegov ideološki sadržaj, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski Fakultet, Odsjek za historiju (magistarski rad – elektronska verzija).
- Goldstein, I.* 2003, Granica na Drini – razvoj i značenje mitologema, u: Historijski mitovi na Balkanu – zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2003.
- Gross, M.* 1973, Povijest pravaške ideologije, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973.
- Хлебовчик, J.* 1983, О неким аспектима културних и образовних удружења у процесу стварања нација у источном делу средње Европе, у: Културно-политички покрети народа Хабсбуршке монархије у XIX веку. Зборник радова, Матица српска, Нови Сад 1983.
- Horvat, J.* 1980, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Prvi svezak, Globus, Zagreb 1980.
- Hrvatska enciklopedija* 2002, 4, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002.
- Jelčić, D.* 1995, Umjesto vijenca Ivi Pilaru. Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija, Consilium, Zagreb 1995.
- Jelčić, D.* 1997, Proslov. Usud hrvatskih zemalja. Pro memoria: svjetski rat i Hrvati. Diktat geopolitičkog položaja, Consilium, Zagreb 1997.
- Jelić-Butić, F.* 1973, Bosna i Hercegovina u koncepciji stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, u: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, Naučni skup održan u Drvaru od 7. do 9. oktobra 1971. godine, Veselin Masleša, Sarajevo 1973.
- Juzbašić, Dž.* 1999, Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914), Djela ANUBiH LXXIII, Odjeljenje društvenih nauka 42, Sarajevo 1999.
- Kalanj, R.* 2010, Identitet i politika identiteta (politički identitet), u: Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2010.
- Klaić, V.* 1878, Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine – prvi dio: zemljopis, Matica hrvatska, Zagreb 1878.
- Klaić, V.* 1882, Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb 1882.
- Kordić, S.* 2010, Jezik i nacionalizam, Durieux, Zagreb 2010.
- Korunić, P.* 2006, Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije. Nacija i nacionalni identitet, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2006.
- Краљачић, Т.* 1983, Калајева језичка политика у Босни и Херцеговини, у: Културно-политички покрети народа Хабсбуршке монархије у XIX веку. Зборник радова, Матица српска, Нови Сад 1983.
- Lasić, S.* 2000, Autobiografski zapisi, Globus, Zagreb 2000.
- Lovrenović, D.* 2002, Povijest i duh vremena: Tri etnonacionalna pogleda u bosansko srednjovjekovlje, Forum Bosnae 18, Sarajevo 2002.
- Lovrenović, D.* 2006, Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387 – 1463), Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2006.
- Lovrenović, D.* 2010, Stećci – bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka, II. dopunjeno izdanje, Rabic, Sarajevo 2010.
- Lovrenović, D.* 2010a, Translatio sedis i uspostava novog konfesionalnog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni. Neke istraživačke pretpostavke, u: Stopedseta obljetnica samostana u Gučoj Gori (zbornik radova), Franjevački samostan Guča Gora – Kulturno povijesni institut provincije Bosne Srebrene, Guča Gora – Sarajevo 2010.
- Lovrenović, I.* 1992, Mjesto Ive Andrića u hrvatskoj književnosti, Napredak – hrvatski narodni kalendar za 1993, Sarajevo 1992.
- Lovrenović, I.* 2010, Bosanski Hrvati. Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture, Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2010.
- Lovrenović, I.* 2012, Protiv politike samoootuđenja. Promemorija o (hrvatskoj) jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini, Bosna franciscana 37, Sarajevo 2012.
- Lucy, S.* 2002, Burial Practice in Early Medieval Eastern Britain: Constructing Local Identities, Deconstructing Ethnicity, In: Lucy, S. / Reynolds, A.

- Burial in Early Medieval England and Wales, The Society for Medieval Archaeology, London 2002.
- Lukas, F. 1991, Bosna i Hercegovina u geopolitičkom pogledu, u: Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, Knjiga prva, drugo izdanje, HKD Napredak, Sarajevo 1991.
- Malcolm, N. 1995, Povijest Bosne – kratki pregled, Erasmus Gilda – Novi Liber – Dani, Zagreb 1995. Naslov izvornika: Noel Malcolm, Bosnia. A Short History, Macmillan, London, 1994.
- Mandić, D. 1967, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967.
- Matijević, Z. 2006, Dr. Ivo Pilar i problem Crkve bosanske („bogumilstvo”), PILAR – Časopis za društvene i humanističke studije, I/1, Zagreb 2006.
- Matković, H. 1994, Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Kratak pregled, Naklada P. I. P Pavičić, Zagreb 1994.
- Metzeltin, M. 2012, Die Entstehung der modernen Nationalstaaten, In: Identität. Variationen zu einem Thema. Herausgegeben von Gualtiero Boaglio, Thede Kahl, Petrea Lindenbauer, Margit Thir, Praesens Verlag, Wien 2012.
- Milobar, F. 1898, Bosnien und das Kroatische Staatsrecht. Eine Historisch-Juridische Studie. Verfasst von Dr. Petrinjensis, Agram 1898.
- Mišković, P. 1973, Pokret otpora u Bosanskoj krajini od kapitulacije do ustanka 1941. godine, u: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, Naučni skup, održan u Drvaru od 7. do 9. oktobra 1971. godine, Veselin Masleša, Sarajevo 1973.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 1977, 3, Zagreb.
- Pavešković, A. 1995, Tema Pilar. Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija, Consilium, Zagreb 1995.
- Perović, B. 1976, Hrvatski katolički pokret. Moje uspomene, ZIRAL, Rim 1976.
- Pilar, I. 1910, Biskup Stadler i Hrv. nar. zajednica, Sarajevo 1910.
- Pilar, I. 1915, Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata, Zagreb 1915.
- Pilar, I. 1917, Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata, Zagreb 1917.
- Pilar, I. 1918, Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija, Sarajevo 1918.
- Pilar, I. 1922, Borba za vrijednost svoga „ja”. Pokus filozofije slavenskog individualizma, Zagreb 1922.
- Pilar, I. 1927, Bogomilstvo kao religijozno-povijesni te kao socijalni i politički problem, Zagreb 1927.
- Redžić, E. 1998, Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu, OKO, Sarajevo 1998.
- Semić, N. 2014, Pregled historiografije o stećcima (Akteri, teme, mitologemi, rasprave, naučna dostignuća), Bosna franciscana, 40, Sarajevo 2014.
- Smit, D. A. 2010, Nacionalni identitet, Biblioteka XX vek, Beograd 2010.
- Stančić, N. 2002, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, Barbat, Zagreb 2002.
- Strecha, M. 1997, Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.), Barbat, Zagreb 1997.
- Südland, 1990 (Ivo Pilar), Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja, HDS, Varaždin 1990. Naslov izvornika: Die Südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems von L. v. Südland, Wien, 1918.
- Сзели, И. 1983, Проблеми језика, у процесу формирања модерних нација. Гледишта о језику у доба раног романтизма, у: Културно-политички покрети народа Хабсбуршке монархије у XIX веку. Зборник радова, Матица српска, Нови Сад 1983.
- Šarac, I. 2012, Kultura selektivnog sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska. Od proklamacije NDH do talijanske reokupacije (travanj-rujan 1941.), Crkva na kamenu, Mostar 2012.
- Šehić, Z. 2013, Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna. Međunarodna diplomatija u vrijeme disolucije SFRJ i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (do Vašingtonskog sporazuma 1994), Dobra knjiga, Sarajevo 2013.
- Šipka, M. 2001, Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850-2000). Dokumenti, Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, knjiga II, Sarajevo 2001.
- Škiljan, D. 2002, Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati, Golden marketing, Zagreb 2002.
- Šošić, H. 1993, Hrvatski politički leksikon. Prvi dio, Tiskara Rijeka, Rijeka 1993.
- Švab, M. 1995, Životopis Ive Pilara. Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija, Consilium, Zagreb 1995.
- Tentor, M. 1991, Bosančica, u: Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, Knjiga prva, drugo izdanje, HKD Napredak, Sarajevo 1991.
- Truhelka, Č. 1991, Sredovječni stećci Bosne i Hercegovine, u: Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, Knjiga prva, drugo izdanje, HKD Napredak, Sarajevo 1991.
- Vego, M. 1962/I, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knjiga I, Zemaljski muzej, Sarajevo 1962.
- Volf, M. 1998, Isključenje i zagrljaj. Teološko promišljanje identiteta, drugosti i pomirenja, Stepres, Zagreb 1998.
- Vrana, V. 1991, Književna nastojanja u sredovječnoj Bosni, u: Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, Knjiga prva, drugo izdanje, HKD Napredak, Sarajevo 1991.

Vučić, P. 1995, Proslov. Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija, Consilium, Zagreb 1995.

Internet:

- <http://sh.wikipedia.org/wiki/Kroatizacija>: 2. VII. 2012.
- bosanski_kongres@nkrbih.com: 18. XI. 2012.

- http://hr.wikipedia.org/wiki/Demografska_povijest_Hrvata_Bosne_i_Hercegovine: 18. XI. 2012.
- <http://proleksis.lzmk.hr>: 12. VIII. 2012.
- <http://www.themiddleages.net/life/cathedrals.html>: 14. XII. 2013.
- http://hr.wikipedia.org/wiki/Bazilika_sv._Ivana_Lateranskog: 17. III. 2014.
- <http://www.kriz-zivota.com/blago-pokvarenjacima-na-vlasti-oni-ce-bastiniti-hrvatsku/>: 28. III. 2014.

